ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Gleaner

Vol 15 (1979)

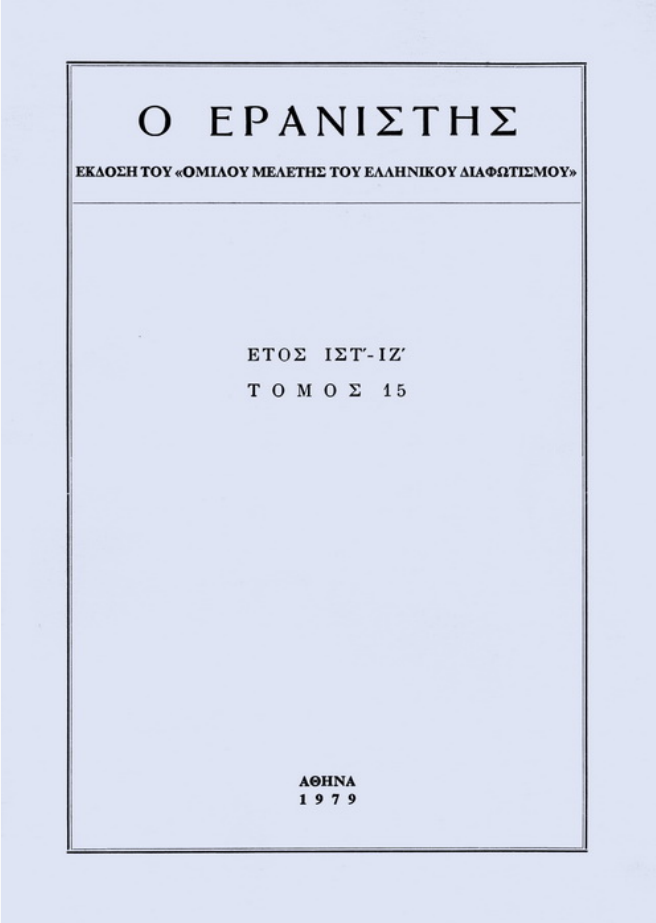

Γερμανικές επιδράσεις στην ελληνική παιδεία. Ένα κεφάλαιο: Κωνσταντίνος Ασώπιος

Ελένη Ι. Κοντιάδη

doi: 10.12681/er.358

To cite this article:

Κοντιάδη Ε. Ι. (1979). Γερμανικές επιδράσεις στην ελληνική παιδεία. Ένα κεφάλαιο: Κωνσταντίνος Ασώπιος. *The Gleaner*, *15*, 154–181. https://doi.org/10.12681/er.358

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 20/04/2024 13:26:58

ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ
Ἕνα κεφάλαιο: Κωνσταντίνος Ἀσώπιος

Ἡ γνώμη ποὺ ἐπικρατεῖ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, πὼς «ἄνθισε στὸ φῶς τῆς γαλλικῆς παιδείας», εἶναι «συγκεχυμένη» ἂν καὶ «ἀρκετὰ γενική»[1]. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα μπορεῖ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία νὰ ἦταν προσανατολισμένη πρὸς τὴ Γαλλία, ἀνθοῦσαν ὅμως καὶ οἱ ἑλληνογερμανικὲς πολιτιστικὲς σχέσεις[2] ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα. Γερμανικὰ δὲν ἤξεραν μόνο οἱ λόγιοι ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμποροι ποὺ εἶχαν ζήσει στὴν Αὐστρία καὶ τὴ Γερμανία[3]. Ὡστόσο γιὰ τὴν ἐπίδραση τῶν ἑλληνογερμανικῶν σχέσεων στὴν ἑλληνικὴ παιδεία πρέπει νὰ στραφοῦμε κυρίως στοὺς Ἕλληνες λογίους[4] ποὺ ἔζησαν καὶ σπούδασαν στὴ Γερμανία.

Τὸ 19ο αἰώνα οἱ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες ἄκμαζαν στὴ Γερμανία ὅσο πουθενὰ στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Ἡ κλασικὴ φιλολογία καὶ μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ[5] γίνεται ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ἐνῶ ὅλο τὸν 19ο αἰώνα ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα συγκεντρώνει τὴν προσοχὴ τῶν Γερμανῶν ποὺ τὴν ἀφομοιώνουν μὲ εὐκολία, τὸ γαλλικὸ πνεῦμα μένει σχεδὸν ξένο[6]. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Γερμανῶν εἶχε σὰν ἐπακό-

1. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθ. 1977, σ. 285.

2. Γιὰ τὶς ἑλληνογερμανικὲς πολιτιστικὲς σχέσεις κατὰ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰώνα βλ. τὸ πολὺ χρήσιμο βιβλίο τοῦ Em. Turczynski, *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, Μόναχο 1959.

3. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο 1835, 1, σ. 269, 274.

4. Βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *ὅ.π.*, σ. 285.

5. Βλ. τί γράφει ὁ Κούμας στὸ Στέφανο Οἰκονόμο τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1820, *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1820, σ. 88. Πβ. Franz Schnabel, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, Φρειβοῦργο Γ' 1934, σ. 32 ἑπ.

6. Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα μετριάζεται στὴ Γαλλία ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰώνα. Οἱ Γάλλοι στρέφονται πρὸς τὰ Λατινικά. Στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα γιὰ τὸν Lessing καὶ τὸν Winckelmann τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Γαλλικὰ ἀποτελοῦν μιὰν «ἀγεφύρωτη ἀντίθεση»· βλ. Rudolf Pfeiffer, «Von der Liebe zu den Griechen» στὸ συλλογικὸ τόμο *Ausgewählte Schriften*, Μόναχο 1960, σ. 206. Ἔτσι ἐξηγοῦνται καὶ οἱ ἐπιφυλάξεις τῶν Γερμανῶν φιλολόγων γιὰ τοὺς Γάλλους συναδέλφους τους, ὅπως θὰ δοῦμε στὶς ἐπιστολές τους.

λουθο τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων[7]. Πολλοὶ Γερμανοὶ φιλέλληνες, φιλόλογοι, φιλόσοφοι, ἀρχαιολόγοι, ἱστορικοί[8], ὄχι μόνο πίστεψαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν ὥριμοι νὰ ἀποτινάξουν τὸν τουρκικὸ ζυγό, ἀλλὰ ὅτι ἦταν καὶ ἱκανοὶ νὰ δημιουργήσουν ἕνα νέο πολιτισμὸ κ' ἦταν πρόθυμοι νὰ τοὺς βοηθήσουν. Ὁ Winckelmann, ὁ Heyne, ὁ F.A. Wolf, ὁ Böckh, ὁ Thiersch[9], ὁ Krug[10], ὁ Bouterwek καὶ πολλοὶ ἄλλοι θύμισαν πὼς οἱ Ἕλληνες ὑπάρχουν σὰ λαός.

Ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ποὺ σπούδαζαν στὴ Γερμανία ἦταν καὶ ὁ Κωνσταντίνος Ἀσώπιος[11]. Τὸ Μάρτιο τοῦ 1821, ὅταν οἱ Ἕλληνες σπουδαστὲς ἐπιστρέφουν στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ λάβουν μέρος στὸν Ἀγώνα, ὁ Ἀσώπιος μένει στὴ Γοτίγγη κ' ὕστερα φεύγει γιὰ τὸ Βερολίνο. Καὶ στὶς δυὸ πόλεις ὅπου σπούδασε εἶχε μεγάλους δασκάλους ὅπως ὁ F.A. Wolf, ὁ Böckh, ὁ K.O. Müller, ὁ Bouterwek. Πόσο στενὴ φιλία εἶχε ὁ Ἀσώπιος μὲ τοὺς δασκάλους του καὶ πόσο καθοριστικὴ

7. Ἰδιαίτερα οἱ Γερμανοὶ ἔφθασαν ἀπὸ τὴν κλασικὴ παιδεία στὸν πολιτικὸ φιλελληνισμό. Πβ. R. Pfeiffer, «Friedrich Thiersch», *Historisches Jahrbuch* 80, 1961, σ. 182 ἑπ.

8. Ὁ ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος Karl Otfried Müller σ' ἕνα γράμμα πρὸς τοὺς γονεῖς του ἀπὸ τὴ Γοτίγγη, μὲ ἡμερομηνία 21 Ἰουνίου 1820, γράφει μ' ἐνθουσιασμὸ γιὰ τοὺς Ἕλληνες: «Τὸ ταξίδι στὸ Κάσελ τὸ ἔκανα συντροφιὰ μὲ μερικοὺς φίλους... τὸν Ἀσώπιο... καὶ τὸ Μανούση... Ὁ τελευταῖος εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μορφωμένους καὶ βαθυστόχαστους νέους στὸ Πανεπιστήμιο κι ἔχει μεγάλο ζῆλο γιὰ τὴν ποίησή μας καὶ τὴ νεώτερη ἐπιστήμη. Εἶναι σπάνιο νὰ μπορέσει ἕνας ξένος ν' ἀφομοιώσει τόσο πολὺ τὸ γερμανικὸ πνεῦμα. Οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπιτύχουν αὐτὸ ποὺ δὲ θὰ μπορέσουν ποτὲ νὰ ἐπιτύχουν οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι». Βλ. K. O. Müller, *Lebensbild in Briefen an seine Eltern mit dem Tagebuch seiner italienisch-griechischen Reise*, Βερολίνο 1908, σ. 80 ἑπ.

9. Ὁ Thiersch ἔδωσε μιὰ σειρὰ διαλέξεις γιὰ τοὺς Ἕλληνες· βλ. Fr. Thiersch, «Die Neugriechen», στὸ π. *Allgemeine Zeitschrift von Deutschen für Deutsche*, Νυρεμβέργη 1813, τ. Α', τεῦχος 4.

10. Βλ. Ρ. Δ. Ἀργυροπούλου, «Ὁ W.T. Krug καὶ οἱ Ἕλληνες», *Ὁ Ἐρανιστής*» Γ' 1973, σσ. 267-273. Γιὰ τὸ φιλελληνισμὸ τοῦ F.A. Wolf, τοῦ Böckh καὶ τοῦ Bouterwek δὲν ὑπάρχει καμία ἀναφορὰ στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ἀπ' ὅτι ξέρουμε. Μόνον ὁ K. O. Müller ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν K. Dieterich, *Aus Briefen und Tagebüchern zum deutschen Philhellenismus (1821-1828)*, Ἀμβοῦργο 1928, σ. 17.

11. Γιὰ τὸ βίο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κ. Ἀσωπίου βλ. Ἀν. Γούδα, *Βίοι*, Β' Ἀθήνα 1874, σσ. 225-242. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Συμπλήρωμα στὰ βιογραφικὰ τοῦ Κ. Ἀσωπίου», *Ἑλληνικά* 12, 1959, σσ. 166-178. Κ.Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθ. 1964, σ. 341 ἑπ. Ἑλένη Κοντιάδη «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς Γερμανῶν λογίων πρὸς τὸν Κωνσταντίνο Ἀσώπιο» (ὑπὸ ἔκδοση στὰ Πρακτικὰ τοῦ Δ' Πανιόνιου Συνέδριου, τοῦ 1978). Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Ἀλληλογραφία Θεόκλητου Φαρμακίδη καὶ Κ. Ἀσώπιου 1819-1832» (ἀνακοίνωση στὸ Δ' Πανιόνιο Συνέδριο).

ἦταν ἡ ἐπίδρασή τους στὸ σχῆμα τῆς παιδείας ποὺ ἀκολούθησε τὸ μαρτυροῦν μερικὲς ἐπιστολὲς τῶν δασκάλων του κι ἕνα δικό του σχεδίασμα ἐπιστολῆς[12].

Στὴ Γοτίγγη ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας Friedrich Bouterwek (1765 - 1828)[13], μαθαίνει Νέα Ἑλληνικὰ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συνεννοεῖται μὲ τοὺς Ἕλληνες φοιτητές, τόσο μεγάλος εἶναι ὁ φιλελληνισμός του. Δάσκαλός του εἶναι ὁ Ἀσώπιος. Ἕνα δεῖγμα τοῦ φιλελληνισμοῦ του εἶναι ἡ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ἀσώπιο μὲ ἡμερομηνία 11 Αὐγούστου 1820, γραμμένη μάλιστα ἑλληνικά[14].

Ἡ διχόνοια (τὸ λεγόμενο γερμανικὰ Missverständnis, γαλλικὰ mal-entendu[15]) διὰ τὴν ὁποίαν ὁμιλήσαμεν ἐχθές, εἶναι κακὴ ἀκολούθησις τῆς ἐπιθυμίας τὴν ὁποίαν εἶχα νὰ προφέρω δημοσία τὴν γνώμην μου εἰς τὴν τιμὴν τοῦ γένους σας. Εἶμαι πληροφορημένος ὅτι εἰς ὅλην τὴν Γερμανίαν κανεὶς ἀναγνώστης τῶν λογίων ἐφεμερίδων θέλει καταλάβει τὴν λέξιν, τὴν ὁποίαν ἐμεταχειρίσθην, εἰς αὐτὴν τὴν σημασίαν, καλῶς τὴν ἐκατάλαβαν οἱ συμπατριῶται σας. Εἶναι ὅμως ἄξιον λυπήσεως, ὅτι φίλοι, τοὺς ὁποίους ἠθέλετε νὰ τιμᾶτε, νομίζουν, ὅτι τοὺς ἀδικεῖτε καὶ ὑβρίζετε. Παρακαλῶ λοιπὸν νὰ μήτε μεταφράζετε τὴν δυστυχὴν ἐπίκρισιν, μήτε τὴν στέλετε εἰς κανέναν ἀπὸ τὶ γένος σας. Ἔρρωσθε

11 Αὐγούστου 1820 *Βούτερβεκ*

12. Μικρὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ ὁρισμένες ἐπιστολὲς παρουσιάσαμε στὸ Δ' Πανιόνιο Συνέδριο. Οἱ ἐπιστολὲς καθὼς καὶ τὸ σχεδίασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἀσωπίου πρὸς τὸν Böckh βρίσκονται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος, στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κ. Ἀσωπίου. Ἡ συμβολὴ στὸ θέμα ποὺ πραγματευόμαστε ἐδῶ θὰ ἦταν πιὸ μεγάλη ἂν εἴχαμε καὶ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀσωπίου πρὸς τοὺς Γερμανοὺς δασκάλους του. Οἱ ἐπιστολές του πρὸς τὸν Wolf βρίσκονταν στὰ κατάλοιπα τοῦ Wolf ὡς τὸ 1900 ποὺ τὶς ξεχώρισαν καὶ τὶς κατάταξαν στὸ τμῆμα αὐτογράφων μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολέα. Ὅλη ἡ συλλογὴ τῶν αὐτογράφων, ὅπως μᾶς πληροφόρησαν στὴν Κρατικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Δ. Βερολίνου, χάθηκε στὸν Β' παγκόσμιο πόλεμο.

13. Ὁ Bouterwek, ὀπαδὸς τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, ἦταν γνωστὸς στοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὸ Λόγιο Ἑρμῆ, ὅπου ὁ Κούμας περιγράφοντας τὸ ταξίδι του στὴ Γοτίγγη τὸν ἀναφέρει: «Ἤκουσα ἐπὶ καθέδρας διδάσκοντα τὸν ὀξύνουν φιλόσοφον Βουτερβέκιον» (*Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1820, σ. 90). Στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Στ. Οἰκονόμο (*Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 1820, σ. 88) ὁ Κούμας ἀναφέρει πὼς ἐπισκεπτόταν τὸν Wolf κάθε μέρα, ὅσο ἔμεινε στὸ Βερολίνο, κι ἔκανε παρέα καὶ μὲ τὸν Böckh.

14. Διατηρήσαμε τὶς ἀνορθογραφίες καὶ τὴ στίξη τοῦ χειρογράφου· μόνο σὲ ὁρισμένες λέξεις ἀποκαταστήσαμε τὸν τονισμό.

15. Οἱ ὑπογραμμίσεις στὶς ἐπιστολὲς ὑπάρχουν στὸ χειρόγραφο.

Τὸ θέμα ποὺ ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τὴν παρεξήγηση εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς τιμῆς τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Γιὰ τὴν Εὐρώπη, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπῆρχε, εἶχε λησμονηθεῖ. Δὲν ξέρουμε ἀκριβῶς τὶς περιστάσεις ποὺ προκάλεσαν τὴν παρεξήγηση. Ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ συμπεράνουμε ὅτι, ὅταν ὁ Bouterwek γράφει: «νὰ προφέρω δημοσία», ἴσως νὰ ἐννοεῖ κάποια παράδοσή του. Μπορεῖ, θέλοντας τὰ τιμήσει τοὺς Ἕλληνες, νὰ προκάλεσε κάποια παρεξήγηση, γιατὶ σ' αὐτὴ τὴ σημασία χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη «διχόνοια», ἐξάλλου ἔτσι μεταφράζει κι ὁ ἴδιος τὴ λέξη. Ὁ Bouterwek καλλιεργοῦσε φιλικὲς σχέσεις καὶ μὲ τοὺς καθηγητὲς καὶ μὲ τοὺς φοιτητὲς καὶ συχνὰ εἶχε μαζί τους μακρὲς συνομιλίες. Ἦταν συμπαθὴς καὶ ἐγκάρδιος. Στὸ πανεπιστημιακὸ περιβάλλον τῆς Γοτίγγης εἶχε γίνει ἀγαπητὸς ὁ Ἀσώπιος. Μὲ τὸν Bouterwek εἶχε στενὴ φιλία καὶ συχνὰ τὸν συναντοῦσε. Ἔτσι, ὅταν τὸ 1821 ὁ Ἀσώπιος ἑτοιμάζεται νὰ φύγει γιὰ τὸ Βερολίνο ὁ Bouterwek τοῦ στέλνει ἕνα μακρὸ γράμμα. Τώρα ποὺ ἡ πατρίδα τους ξαναγεννιέται οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ διαμορφώσουν ἕνα νέο πολιτισμὸ ἀντάξιο πρὸς τ' ὄνομα ποὺ φέρουν τοῦ γράφει καὶ τοῦ προτείνει ἕνα παιδευτικὸ σύστημα, ποὺ θὰ ἔχει ὡς πρότυπο τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Στὴ διαμόρφωση τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρωταρχικὸ ρόλο θὰ παίξει καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας. Τοῦ δίνει ἀκόμη κατευθύνσεις γιὰ τὸν τρόπο ποὺ πρέπει νὰ σπουδάζουν οἱ νεαροὶ Ἕλληνες καὶ γιὰ τὰ Πανεπιστήμια ποὺ εἶναι κατάλληλα γι' αὐτούς. Τὸ γράμμα τοῦ Bouterwek δημοσιεύεται ἐδῶ μεταφρασμένο ἑλληνικά[16].

Πρὸς τὸν κύριο Ἀσώπιο

Γοτίγγη 27 Μαρτίου 1821

Πρὶν μᾶς ἐγκαταλείψετε, ἀξιότιμε φίλε, πρέπει νὰ σᾶς ἀνακοινώσω καὶ γραπτὰ καὶ μὲ συνοχὴ τὶς σκέψεις μου πάνω σ' ἕνα θέμα ποὺ τόσο συχνὰ τὸ συζητούσαμε στὶς φιλικές μας συνομιλίες. Ἀπὸ τότε ποὺ μὲ διδάξατε τὴ σημερινὴ γλώσσα τοῦ ἔθνους σας, ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινα ὁ ἴδιος μάρτυρας τοῦ ζήλου, τῆς ἐργατικότητας καὶ τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς ποὺ τόσο διακρίνει τοὺς νεαροὺς Ἕλληνες, ποὺ σπουδάζουν σὲ μᾶς, ἀπὸ τότε δὲν ἀμφιβάλλω πιὰ ὅτι οἱ ὡραῖες ἐλπίδες τοῦ εὐγενέστερου μέρους τοῦ ἔθνους σας θὰ ἐκπληρωθοῦν. Ἀλλὰ τί εἴδους πνευματικὴ μόρφωση θὰ πάρει ἡ Ἑλλάδα ποὺ ξαναζεῖ δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὴν ἐργατικότητα καὶ τὸ ζῆλο τῶν νεαρῶν σπουδαστῶν, ἐξαρτᾶται πολὺ κι ἀπὸ τοὺς δρόμους ποὺ θ' ἀκολουθήσουν. Ὑπολογίζω ὅτι τὸ ἔθνος σας δὲ θὰ διαλέξει γιὰ πρότυπο ἀποκλειστικὰ ἕνα ἀπὸ τὰ παιδευμένα εὐρωπαϊκὰ ἔθνη. Πρέπει νὰ κοιτάξετε νὰ μάθετε ἀπ' ὅλους ὅ,τι ἀξίζει νὰ μάθετε. Ὡστόσο, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἔχει σημασία ποιὲς εἶναι οἱ γνώσεις ποὺ νο-

16. Τὸ πρωτότυπο δημοσιεύεται στὸ Παράρτημα, πιὸ κάτω, σ. 171 κέ.

μίζετε πὼς προτιμοῦν οἱ νεαροὶ Ἕλληνες στὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο ἔθνος. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρὰ καὶ ἡ μορφὴ ποὺ θὰ λάβει ἡ μητρική σας γλώσσα ἔχει σχέση μὲ τὴν πρόοδο τῆς πνευματικῆς διαμόρφωσης τοῦ ἔθνους σας. Ὅ,τι ἔχω νὰ σᾶς πῶ, ἀξιότιμε φίλε, καὶ γιὰ τὰ δυό, γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς σπουδὲς καὶ γιὰ τὴν τελειοποίηση τῆς γλώσσας τῶν ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ποὺ μοῦ ἔγιναν τόσο ἀγαπητοί, εἶναι μόνον ἡ φωνὴ ἑνὸς φίλου ἀπὸ μακριά. Στὴν πατρίδα σας, οἱ ἄντρες ποὺ εἶναι κιόλας μορφωμένοι πρέπει νὰ κρίνουν καλύτερα ἀπὸ μένα τὶ τοὺς ἐνδιαφέρει πιὸ πολὺ ἀπ' ὅλα. Ὡστόσο καὶ μιὰ συμβουλὴ ἀπὸ μακριὰ εἶναι κάποτε εὐπρόσδεκτη.

Νομίζω πώς, σὲ σχέση μὲ τὴν ἐθνικὴ παιδεία, πρέπει νὰ κατατάξω τὶς ἐπιστῆμες σὲ δυὸ τμήματα. Στὸ πρῶτο τμῆμα τοποθετῶ ἐκεῖνες τὶς ἐπιστῆμες ποὺ ἀπασχολοῦν μόνο τὸ μυαλὸ καὶ συνάμα εἶναι χρήσιμες ποικιλότροπα γιὰ τὴν κοινὴ ζωή. Στὴν ἠθικὴ ὅμως καὶ τὴν αἰσθητικὴ μόρφωση ἑνὸς ἔθνους ἔχουν μόνο ἔμμεση ἐπίδραση. Ἐδῶ ἀνήκουν οἱ μαθηματικὲς καὶ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες. Στὸ δεύτερο τμῆμα τοποθετῶ τὶς ἐπιστῆμες ποὺ ἐγγίζουν ὅλη τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ γι'αὐτό, ἂν τὶς χειριστοῦμε καλά, μποροῦν νὰ περάσουν ἄμεσα στὸν κυρίαρχο τρόπο σκέψης καὶ στὰ ἤθη τοῦ λαοῦ. Ἔτσι δὲν ἀνήκει σ' αὐτὲς μόνον ἡ καθαυτὸ φιλοσοφία, ποὺ τῆς ἀξίζει αὐτὸ τὸ ὄνομα μόνον ἂν δὲν σταματᾶ στὶς λογικὲς καὶ μεταφυσικὲς θεωρήσεις ἀλλὰ διαφωτίζει καὶ τὶς γενικὲς ἔννοιες τῆς Ἠθικῆς, τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, τῆς Πολιτικῆς καὶ μιὰ λογικὴ θρησκεία. Καὶ ἡ Αἰσθητικὴ μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ σ' αὐτὴ τὴν τάξη τῶν ἐπιστημῶν, ἀκριβῶς δίπλα στὴ Φιλοσοφία, ἢ νὰ θεωρηθεῖ μέρος τῆς Φιλοσοφίας. Παρόμοια ἐπίδραση στὰ ἤθη ἔχουν οἱ σπουδὲς τῆς Ἱστορίας τῶν πολιτειῶν καὶ τῆς παγκόσμιας Ἱστορίας, ἂν δὲν τὶς κάνουν ἀνιαρὸ ἀντικείμενο τῆς μνήμης. Ἡ Ἱστορία τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς λογοτεχνίας πρέπει, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, νὰ συμπεριληφθεῖ στὴν πολιτειακὴ καὶ τὴν παγκόσμια Ἱστορία. Ἐδῶ ἀνήκουν καὶ οἱ φιλολογικὲς ἐπιστῆμες ἐπειδὴ συνδέονται στενὰ μὲ τὴν Ποιητικὴ καὶ τὴ Ρητορική, δηλαδὴ μὲ τὶς ἐπιστῆμες τῆς Αἰσθητικῆς. Πέρα ἀπ' αὐτό, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ φιλολογία εἶναι τὸ κλειδὶ γιὰ ὅλα ὅσα μᾶς ἔχουν ἀπομείνει γιὰ τὰ ὑψηλὰ φρονήματα καὶ τὶς πράξεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων καὶ γιὰ τὴν κλασικὴ διαμόρφωση τῆς καλαισθησίας τους στὰ ἔργα τους καὶ τὰ γραπτά τους.

Τώρα, ἂν μὲ ρωτήσετε σὲ ποιὰ χώρα νὰ ταξιδέψουν οἱ φιλομαθεῖς νέοι σας, ἡ ἀπάντηση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἴδια, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπιστήμη ποὺ σ' αὐτὴ θέλει ν' ἀφοσιωθεῖ ἰδιαίτερα ὁ νέος. Δὲ συμβουλεύω καθόλου τοὺς νεαροὺς Ἕλληνες σπουδαστὲς νὰ πᾶνε στὴν Ἀγγλία γιατὶ ἡ ἰδιάζουσα ὀργάνωση στὰ ἀγγλικὰ Πανεπιστήμια παρεμβάλλει στὸ δρόμο τῶν ξένων πολλὰ ἐμπόδια. Ὅποιος θέλει εἰδικὰ νὰ σπουδάσει Μαθηματικὰ καὶ Φυσικὲς Ἐπιστῆμες (στὶς Φυσικὲς Ἐπιστῆμες λογαριάζω καὶ τὴ Φαρμακευτική), αὐτὸς μπορεῖ νὰ βρεῖ κατάλληλους δασκάλους καὶ ἱδρύματα στὴν Ἰταλία. Τὸ ἴδιο ἢ ἀκόμη περισσότερο στὴ Γαλλία. Καὶ στὴ Γερμανία, καθὼς ξέρετε, δὲν παραμελοῦνται καθόλου οἱ μαθηματικὲς καὶ φυσικὲς σπουδές. Ὡστόσο ὁ ζῆλος γι αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες δὲν εἶναι τόσο γενικὰ διαδομένος ὅπως στὴ Γαλλία, ἂν καὶ ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς λογίους μας ἔχουμε φυσικοὺς καὶ μαθηματικοὺς πρώτης τάξης. Διαφορετικὰ εἶναι τὰ πράγματα στὶς φιλολογικές, ἱστορικές, αἰσθητικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἐπιστῆμες, ποὺ πουθενὰ στὸν κόσμο δὲ διδάσκονται τώρα τόσο θεμελιακὰ ὅσο στὰ γερμανικὰ Πανεπιστήμια. Πόσο πολλὰ μπορεῖ νὰ μάθει στὴ Γερμανία ἕνας νεαρὸς φιλόλογος τὸ ξέρετε κι ἐσεῖς ὁ ἴδιος, ἀξιότιμε φίλε. Πόσο ἐπιπόλαια χειρίζονται οἱ Γάλλοι συνήθως τὶς ἐπιστῆμες εἶναι μᾶλλον γενικὰ γνωστό. Ὅσο γιὰ τὶς σπουδὲς τῆς Αἰσθητικῆς θὰ λυπόμουν πραγματικὰ ἂν

οἱ νεαροὶ Ἕλληνες ἀντὶ νὰ πάρουν παράδειγμα, ἰδιαίτερα ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη, τὰ ἔργα τῶν προγόνων τους, γίνονταν μιμητὲς τῶν Γάλλων. Γιατὶ ὅσο λεπτὸ καὶ νὰ'ναι τὸ αἰσθητήριο τῆς καλαισθησίας τῶν Γάλλων στὶς καλὲς τέχνες καὶ τὴ λογοτεχνία, εἶναι μονομερὲς καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕνα πλῆθος προκαταλήψεις ποὺ κολακεύουν μόνο τὴν ἐθνική, γαλλικὴ ματαιοδοξία. Εἶναι ἀναπόφευκτη ἀνάγκη νὰ ξανανθίσει στοὺς Ἕλληνες ἡ ποίηση κ' ἡ ρητορική, ἂν θέλουν νὰ πάρουν τὴ θέση ποὺ τοὺς ἀξίζει ἀνάμεσα στὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη. Ἂν ὅμως θελήσουν νὰ κάμουν δική τους τὴν ἐθνική, γαλλικὴ καλαισθησία, ἡ λογοτεχνία τους θὰ ἔχει τόσο λίγη δύναμη καὶ πρωτοτυπία ὅση εἶχε καὶ ἡ γερμανικὴ στὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα, ἀφοῦ καὶ οἱ δικοί μας ποιητὲς καὶ οἱ κομψοὶ συγγραφεῖς ἀκολουθοῦσαν τοὺς γαλλικοὺς κανόνες καλαισθησίας, σὰ νὰ ἦταν μόνον αὐτοὶ ἀδιάψευστοι. Ἐπιφυλάσσομαι νὰ σᾶς ἀνακοινώσω τὶς σκέψεις μου διεξοδικὰ γιὰ τὴν τελειοποίηση τῆς ποίησης στὴ νέα μητρικὴ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων σὲ μιὰν ἄλλη εὐκαιρία. Ἐδῶ ἀκόμη λίγα λόγια γιὰ τὸ εἶδος τῆς Φιλοσοφίας ποὺ εὔχομαι στὴ χώρα σας. Ἀφοῦ ἡ ἀνθρώπινη λογικὴ εἶναι τόσο ἀδύνατη ὥστε οἱ κεφαλὲς ποὺ φιλοσοφοῦν νὰ μὴν πάψουν πιθανὸν ποτὲ νὰ διαφωνοῦν γιὰ τὶς σημαντικώτερες ἀλήθειες, πρέπει ἐκεῖ τουλάχιστον ποὺ ἡ φιλοσοφία εἶναι νὰ γίνει πάλι τοπική, ὅπως στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, νὰ μὴν ἐπικρατεῖ ἀποκλειστικὰ ἢ σχεδὸν ἀποκλειστικά, ἕνα σύστημα. Οἱ Γάλλοι ὅμως, ἀπὸ τότε ποὺ γεννήθηκε στὴ Γαλλία ἡ λεγόμενη Ἰδεολογία, δὲ δέχθηκαν σχεδὸν γενικὰ ἕνα μοναδικὸ εἶδος φιλοσοφίας, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία μετὰ τὰ συστήματα τοῦ Condillac, τοῦ Helvetius, τοῦ D'Alembert, τοῦ Diderot καὶ πολλῶν Γάλλων συγγραφέων ποὺ ζοῦν ἀκόμη, ἂν τὴ συγκρίνουμε μὲ τ'ἀρχαῖα ἑλληνικὰ συστήματα, εἶναι τόσο ρηχὴ κι ἐπιφανειακὴ ποὺ στὴ Γερμανία, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Kant (καὶ ἔπειτα), δὲν ἔχει πιὰ καθόλου ὀπαδούς. Γι αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἔχουμε στὴ Γερμανία πάρα πολλὰ ἀντιμαχόμενα συστήματα. Ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ὅπως στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Μερικὰ ἀπὸ τὰ νεώτερα συστήματα ἀνήκουν πιὸ πολὺ στὴν ἐνθουσιώδη φαντασία παρὰ στὸν ὀρθὸ λόγο. Ὡστόσο μέσα σ' αὐτὴ τὴ διάσταση τῶν γνωμῶν δυναμώνει κι ἐξασκεῖται ὁ ἐλεύθερος λόγος. Οἱ ἐπιπόλαιες θεωρίες δὲν εὐδοκιμοῦν στὴ Γερμανία. Ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι σχεδὸν ὅλες οἱ σχολὲς τῆς φιλοσοφίας στὴ Γερμανία ὑπερασπίζονται τὴ θρησκεία, ἐνῶ στὴ Γαλλία οἱ λέξεις φιλόσοφος καὶ ἀθεϊστὴς ἔχουν σχεδὸν τὴν ἴδια σημασία.

Θὰ ἤθελα τώρα νὰ σᾶς πῶ καὶ τὴ γνώμη μου γιὰ τὴν τελειοποίηση τῆς τωρινῆς μητρικῆς γλώσσας τοῦ ἔθνους σας. Ὡστόσο στὸ σύνολο τὴν ξέρετε κιόλας. Συμφωνώντας μαζί σας θεωρῶ σὰν τὸ μόνο σωστὸ δρόμο αὐτὸν ποὺ χάραξε ὁ σεβαστὸς Κοραῆς ποὺ πρόσφερε πολλὰ στὴν πατρίδα του. Μόνο δὲν μπορῶ νὰ ἔχω τὴν ἴδια γνώμη μὲ σᾶς, δηλαδὴ νὰ διατηρήσουμε πολλὲς λέξεις καὶ γραμματικοὺς τύπους ἀπὸ τὴ σημερινὴ κοινὴ δημοτικὴ τῆς πατρίδας σας. Ἐπιφυλάσσομαι λοιπὸν νὰ ὑπερασπιστῶ σ' ἕνα ἄλλο γράμμα ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ δημοτικὴ γιὰ ὁρισμένες κατηγορίες ὕφους καὶ γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωή, ἂν καὶ ἡ κρίση ἑνὸς ξένου γι' αὐτὸ τὸ θέμα δὲν ἔχει τὴν ἴδια ἀξία. Γενικά, ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ τὴν εὐχὴ ποὺ ἐκφράσατε κι ἐσεῖς ὁ ἴδιος στὸν πρόλογο τῶν «Μαθημάτων» σας. Ἡ διαμόρφωση τῆς ζωντανῆς μητρικῆς σας γλώσσας συνδυασμένη μὲ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων πρέπει νὰ γίνει ἡ κύρια ἐνασχόληση γιὰ τοὺς ἐξαίρετους λογίους τῆς πατρίδας σας. Μόνον ἔτσι θὰ μπορέσει νὰ μεταδοθεῖ ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἀνώτερη παιδεία τῶν πραγματικὰ μορφωμένων σ' ὅλες τὶς τάξεις καὶ νὰ διεισδύσει στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ. Γιατὶ δὲν εἶναι ἀρκετὸ ν' ἀποκτήσει ἡ Ἑλλάδα πάλι λογίους. Πρέπει νὰ ξαναγεννηθεῖ ἕνας ἑλληνικὸς λαός, ὅσο κι' ἂν εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν παλιό,

πού νά εἶναι ὁπωσδήποτε μορφωμένος λαός, ἄξιος γιά τό κοινό ὄνομα πού τό σέβεται ὅλη ἡ Εὐρώπη.

Οἱ καλύτερές μου εὐχές, ἀκριβέ φίλε, θά σᾶς συνοδεύουν ὁποιαδήποτε θέση κι ἄν σᾶς ἐπιφυλάσσει ἡ μοίρα γιά νά εὐεργετήσετε τήν πατρίδα σας.

Βούτερβεκ

Ὁ φιλελληνισμός τοῦ Bouterwek δέν ἦταν παροδικός. Στήν ἑπόμενη ἐπιστολή του, μέ ἡμερομηνία 6 Μαρτίου 1822, πού δημοσιεύω ἐδῶ σέ μεταφράση[17], διακρίνουμε τήν προσπάθεια του νά ὑλοποιήσει τά αἰσθήματά του. Ὁ τόνος τῆς ἐπιστολῆς του δείχνει τή λύπη του πού δέν μπόρεσε νά συγκεντρώσει ὅσα χρήματα ἐπιθυμοῦσε γιά νά βοηθήσει τούς Ἕλληνες πρόσφυγες. Τή θλίψη του ἐπιβεβαιώνει καί ἡ φράση τοῦ καθηγητῆ Huschke σέ ἐπιστολή του πρός τόν Ἀσώπιο πού θά δοῦμε παρακάτω μέ ἡμερομηνία 21 Ἰουνίου 1822. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα γράφει ὁ Huschke: «Ὁ Bouterwek εἶναι ἀπελπισμένος καί σκέπτεται κι ἐσᾶς καί τό λαό σας μέ μελαγχολία». Παρ' ὅλη τή μελαγχολία κλείνει τό γράμμα του μέ αἰσιοδοξία. Ἐλπίζει σέ καλύτερους καιρούς.

Γοτίγγη 6 Μαρτίου 1822

Ἡ μακρά μου σιωπή, ἀξιότιμε κύριε Ἀσώπιε, θά σᾶς φάνηκε αἰνιγματική. Ὅταν ὅμως σᾶς πῶ γιατί δέν ἀπάντησα νωρίτερα στό τελευταῖο γράμμα σας, πιό πολύ θά μέ λυπηθεῖτε παρά θά μέ κατηγορήσετε. Ἡ μόνη ἐλπίδα πού εἶχα νά συνεισφέρω κάτι στέλνοντας ἕνα μικρό ποσό γιά νά ὑποστηρίξω τούς δυστυχισμένους Ἕλληνες πρόσφυγες, μιά καί δέ μοῦ ἐπιτρέπεται νά πράξω τίποτε, οὔτε καί κατά τόν πιό μακρινό τρόπο γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας σας, αὐτή ἡ ὡραία ἐλπίδα ματαιώθηκε τώρα. Τό ποσό πού συγκεντρώθηκε πέρσι ἀπό πολλούς σπουδαστές μας πάνω στόν πρῶτο ἐνθουσιασμό προοριζόταν γιά τόν ἐξοπλισμό ἐκείνων πού ἤθελαν νά πολεμήσουν γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας. Ὅταν οἱ σχέσεις τῆς χώρας μας μέ τήν Ἀγγλία ἀπαγόρευσαν τελείως τέτοιους ἐξοπλισμούς, οἱ πιό πολλοί εἶχαν πάρει κιόλας πίσω τίς εἰσφορές τους, πρίν τό μάθω ἐγώ. Ὅταν πληροφορήθηκα πόσα ἔχουν μείνει γιά νά μπορέσουμε νά τά χρησιμοποιήσουμε καί νά ὑποστηρίξουμε ὅσους κατέφυγαν στήν Τεργέστη, τό ποσό πού εἶχε ἀπομείνει ἦταν τόσο μικρό πού δέν ἄξιζε τόν κόπο νά τό στείλω τόσο μακριά. Στήν ἀρχή μερικοί ἀπό τούς κυρίους συναδέλφους μου ἦταν πρόθυμοι νά συνεισφέρουν ἀλλά κι αὐτά ἀποτέλεσαν ἕνα ἀσήμαντο ποσό, κι ἐγώ μόνος μου δέν εἶμαι ἀρκετά πλούσιος γιά νά βοηθήσω ὅσο τό ἐπιθυμῶ. Αὐτή ἡ ἀποτυχία στό σχέδιό μου μέ στενοχώρησε τόσο πολύ πού δίσταζα νά πιάσω τήν πέννα γιά νά σᾶς τό πῶ.

Ὅ,τι ἐλπίζω ἀκόμη γιά τό καλό δέ μοῦ ἐπιτρέπεται νά σᾶς τό πῶ σ' αὐτό τό γράμμα. Ἄχ, ἀναστενάζω ἀκόμη, ἄς μήν ἄναβε ἡ φλόγα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ σέ μιά τόσο ἄτυχα διαλεγμένη ὥρα. Τί νά γίνονται ἄραγε οἱ ἀγαπητοί μου, ὁ Λιβέριος κι ὁ Ψύλλας, ὁ Μαῦρος, ὁ Γλαράκης κ' οἱ ὑπόλοιποι ἐξαίρετοι νέοι πού σέ σᾶς ὀφεί-

17. Τό πρωτότυπο δημοσιεύεται στό Παράρτημα, πιό κάτω, σ. 175 κέ.

λω, ἀγαπητὲ κύριε Ἀσώπιε, ὅτι μποροῦσα νὰ μιλῶ μαζί τους τὴ μητρικὴ γλώσσα τους. Τώρα ὅμως δὲ θὰ μποροῦσα νὰ μιλήσω πολὺ Νέα Ἑλληνικὰ μὲ συνοχή, ἀφοῦ ἔχω νὰ τὰ χρησιμοποιήσω σχεδὸν πιὰ ἕνα χρόνο.

Φροντίζετε τὴν ὑγεία σας, ἀγαπητὲ φίλε, μὲ κάθε τρόπο, καὶ κρατηθεῖτε γιὰ τοὺς καλύτερους καιροὺς ποὺ δὲ θὰ λείψουν καὶ ποὺ θέλουμε νὰ τοὺς ζήσουμε μαζί.

Σᾶς χαιρετῶ μὲ φιλία κι ἐκτίμηση

Βούτερβεκ

Οἱ Γερμανοὶ καθηγητὲς καὶ συνάμα φίλοι τοῦ Ἀσωπίου τὸν ἐκτιμοῦσαν καὶ πίστευαν στὶς ἱκανότητές του. Αὐτὸς πάλι ζητοῦσε τὴ γνώμη τους καὶ δεχόταν τὶς συμβουλές τους, ὅπως θὰ δοῦμε στὸ γράμμα ποὺ τοῦ στέλνει ἀπὸ τὴ Γοτίγγη ὁ Huschke. Ὁ Ἀσώπιος βρίσκεται στὸ Βερολίνο. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπιστολὲς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Γερμανῶν γιὰ τὸν Ἀσώπιο εἶναι ἄρρηκτα συνδεμένο μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀσώπιος εἶναι γι αὐτοὺς ἕνα πρόσωπο προορισμένο νὰ παίξει κάποιο σοβαρὸ ρόλο στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς πατρίδας του. Ἔτσι, στὸ γράμμα του ὁ Huscke ἐκφράζει τὴ λύπη του γιὰ τὴ φοβερὴ καταστροφὴ τῆς Χίου: «... διαβάσαμε στὶς ἐφημερίδες γιὰ τὴν κακὴ μοίρα τῆς Χίου καὶ ἔτσι δὲν εἶχα διάθεση νὰ σᾶς γράψω γιατὶ δὲ θὰ μποροῦσα ν' ἀναφέρω τὴν πατρίδα σας χωρὶς νὰ θυμηθῶ τὴ φοβερὴ συμφορά της». Παρακάτω τοῦ εὔχεται νὰ βρεῖ κι ἐκεῖ ποὺ εἶναι κανούργιους φίλους, ποὺ νὰ ἐνδιαφέρονται καὶ γι αὐτὸν ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πατρίδα του. Ἡ φιλία θὰ εἶναι τότε ἀληθινή: «Καθὼς συλλογιζόμουν ὅλα ὅσα ἤθελα νὰ σᾶς γράψω, συχνὰ ἀναρωτιόμουν ἂν ἔχετε κανένα ἐγκάρδιο φίλο ποὺ νὰ ἐνδιαφέρεται εἰλικρινὰ καὶ γιὰ σᾶς καὶ γιὰ τὴν πατρίδα σας, ποὺ νὰ μπορεῖτε νὰ συζητᾶτε μαζί του τόσο ζωηρὰ ὅσο συζητούσαμε μαζί... Ὅπου καὶ νὰ πᾶτε νὰ προσπαθεῖτε πάνω ἀπ' ὅλα νὰ κατακτᾶτε... πραγματικοὺς φίλους, ἕνα Πάτροκλο σὰν Ἀχιλλέας... ἕνα Πυλάδη σὰν Ὀρέστης... Ποῦ σκέπτεστε ὅμως νὰ πᾶτε τώρα; ποῦ θὰ εἶναι ἡ μελλοντικὴ κατοικία σας; θέλω τώρα ν' ἀναπληρώσω αὐτὸ ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶχα κάνει νωρίτερα, δηλαδὴ νὰ σᾶς πῶ τὶς ἀπόψεις μου σ' αὐτὸ ποὺ μὲ ρωτήσατε φιλικά, τί πρέπει νὰ πράξετε γιὰ καλύτερο, ἔστω κι ἂν εἶναι πιὰ ἀργά. Μὲ κανένα τρόπο δὲ θὰ ἤθελα νὰ σᾶς ἀφήσω νὰ πᾶτε στὰ Ἰόνια νησιά, γιατὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ δεσποτισμοῦ τοῦ Maitland ποὺ διάβασα στὴ «Γενικὴ ἐφημερίδα» ἀπὸ τὸ «Πρωϊνὸ χρονικὸ»[18] μὲ γέμισε μὲ τόση ἀπέχθεια γι αὐτὴ τὴν

18. Ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Morning Chronicle» ποὺ κυκλοφοροῦσε στὸ Λονδίνο μετέφραζαν ἄρθρα γιὰ τὴ γερμανικὴ ἐφημερίδα «Allgemeine Zeitung».

κυβέρνηση... πού δὲ θὰ ἤθελα νὰ πατήσω τὸ πόδι μου ἐκεῖ. Ἔτσι λοιπὸν θὰ μπορούσατε νὰ διαλέξετε ἀνάμεσα στὸ Βερολίνο, τὸ Παρίσι καὶ τὴ βόρεια Ἰταλία.. Σᾶς συνιστῶ τὸ Παρίσι... Ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ πᾶς παντοῦ, νὰ πληροφορηθεῖς πολὺ εὔκολα καὶ γρήγορα ὅ,τι σ' ἐνδιαφέρει. Συνάμα θὰ εἶναι ἐνδιαφέρον γιὰ σᾶς νὰ γνωρίσετε καὶ τὴ γαλλικὴ νοοτροπία — μετὰ ἀπὸ τὴ σοβαρὴ γερμανικὴ — νὰ συναντήσετε πολλοὺς συμπατριῶτες σας καὶ νὰ ζήσετε κάτω ἀπὸ μιὰν ἀνθρώπινη κυβέρνηση.... Γρᾶψτε μου σίγουρα, πρὶν ξεκινήσετε, ποῦ θὰ πᾶτε... Θὰ μπορούσατε τώρα νὰ ρωτήσετε τὶ ἐλπίδες ἔχω γιὰ τὴν ὑπόθεσή σας. Βέβαια δὲν μπορῶ νὰ ἀμφιβάλλω ἀλλὰ οἱ προοπτικὲς εἶναι πολὺ σκοτεινές. Πιστεύω πὼς μόνο δυὸ πράγματα μποροῦν νὰ σώσουν τὴν Ἑλλάδα, μιὰ ἀποφασιστικὴ ἤττα τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἡ ἔκρηξη τού ρωσικοῦ πολέμου. Καὶ τὰ δυὸ δὲν ἔχουν ἀποφασιστεῖ ἀκόμη...».

Τὸ ἑπόμενο γράμμα τοῦ Huschke μὲ ἡμερομηνία 17 Νοεμβρίου 1822, εἶναι ἡ ἀπάντηση σὲ ἐπιστολὴ ποὺ τοῦ ἔστειλε ὁ Ἀσώπιος μὲ τὸν καθηγητὴ Karl Otfried Müller ἀπὸ τὸ Παρίσι. Μὲ τὸν Müller ὁ Ἀσώπιος εἶχε φιλικὲς σχέσεις ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ σπούδαζε στὴ Γοτίγγη. Ὁ νεαρὸς καθηγητὴς εἶχε ἀνάμεσα στοὺς ἀκροατές του καὶ τὸν Ἀσώπιο ποὺ μάλιστα τὸν συμπαθοῦσε καὶ τὸν βοηθοῦσε. Ἔτσι σὲ γράμμα πρὸς τοὺς γονεῖς του, τὸ 1820, διαβάζουμε: «Μ' εὐχαριστεῖ νὰ δέχομαι συχνὰ ἐπισκέψεις. Εἰδικὰ τὸν Ἀσώπιο, ποὺ προορίζεται γιὰ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κέρκυρας, τὸν βοήθησα καὶ τὸν συμβούλευσα, κι ἔτσι σκέπτομαι ἀπὸ τὴ Γοτίγγη νὰ διατηρήσω μιὰ σημαντικὴ σχέση μ' αὐτοὺς τοὺς ἄντρες»[19]. Ἐξάλλου δυὸ ἐπιστολικὰ σημειώματα τοῦ Müller πρὸς τὸν Ἀσώπιο, τὸν καιρὸ ποὺ κ' οἱ δυὸ βρίσκονται στὸ Παρίσι, μαρτυροῦν τὴ φιλία τους. Οἱ δυό τους συνήθιζαν νὰ κάνουν περιπάτους στοὺς κήπους τοῦ Παρισιοῦ καὶ νὰ συζητοῦν[20]. Στὰ δυὸ σύντομα γράμματα τοῦ Müller δὲν ὑπάρχει ἡμερομηνία. Στὸ ἕνα ὅμως δίπλα ἀπὸ τὸ ὄνομα καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη — Monsieur le Professeur Asopios, rue de Colombier n. 25 — στὴν ταχυδρομικὴ σφραγίδα διακρίνεται καθαρὰ ἡ λέξη Octobre, δηλαδὴ ἡ ἡμερομηνία συμπίπτει μὲ τὶς πληροφορίες ὅτι ὁ Ἀσώπιος ἐγκαταστάθηκε στὸ Παρίσι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1822.

Θὰ μοῦ κάνετε μεγάλη χάρη ἂν θέλατε νὰ ἔρθετε στὸ σπίτι μου αὔριο στὶς δεκάμιση, θὰ μπορούσαμε νὰ πᾶμε μαζὶ στὸ βοτανικὸ κῆπο, ποὺ ἔχω καὶ πολλὰ εἰσι-

19. Βλ. K.O. Müller, *Lebensbild in Briefen an seine Eltern*, σ. 65.

20. Ὁ Karl Otfried Müller ἦταν ὁ πρῶτος μεγάλος Γερμανὸς ἀρχαιολόγος ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα, ὅπου καὶ πέθανε τὸ 1840.

τήρια γιὰ νὰ τὰ δοῦμε ὅλα ἐκεῖ. Τότε θὰ μπορούσαμε συνάμα νὰ κουβεντιάσουμε καὶ γιὰ μερικὰ πράγματα.

Ἡ καλύτερα, μιὰ κι ὁ βοτανικὸς κῆπος εἶναι πιὸ κοντὰ σὲ σᾶς παρὰ σὲ μένα, θὰ ξεκινήσω στὶς δεκάμιση καὶ θὰ βρίσκομαι σὲ σᾶς λίγο πρὶν τὶς ἕντεκα. Ὡστόσο ἐπιθυμῶ νὰ μοῦ ἀπαντήσετε μὲ δυὸ λόγια ἂν θέλετε. Θέλω νὰ σᾶς δῶ ἀκόμη ὅσο πιὸ πολὺ γίνεται.

Δικό σας
Κ.Ο. Μύλλερ

Δευτέρα βράδυ

Μὴ θυμώσετε, καλέ μου φίλε, ποὺ δὲ σᾶς ἀπάντησα νωρίτερα. Ὅλη τὴν ἡμέρα...[21] ἤμουν πολὺ φορτωμένος μὲ δουλειές. Μὲ τὸν περίπατο στὸ βασιλικὸ κῆπο δὲν μποροῦσα δυστυχῶς νὰ περιμένω, ὅπως θὰ σᾶς ἐξηγήσω καὶ προφορικά. Δυστυχῶς, αὔριο Τρίτη ἔχω νὰ φροντίσω πολλά, τὴν Τετάρτη ὅμως πρέπει νὰ ἰδωθοῦμε ὁπωσδήποτε.

Δικός σας
Κ.Ο. Μύλλερ

Τὸ γράμμα ποὺ ἔστειλε ὁ Κ. Ἀσώπιος στὸν Huschke ἀπὸ τὸ Παρίσι μὲ τὸν Müller δὲν τὸ ἔχουμε, ὑπάρχει ὅμως ἡ μαρτυρία στὴν ἀπάντηση τοῦ Huschke ποὺ γράφει: «Ξαναδιαβάζω τὸ γράμμα σας ποὺ τόσο γρήγορα μοῦ ἔφερε ὁ καθηγητὴς Müller». Φαίνεται πὼς ὁ Ἀσώπιος εἶχε ἐπηρεαστεῖ πολὺ ἀπ' τὸ γερμανικὸ πνεῦμα ἀλλὰ καὶ ἀπ' τὴ γερμανικὴ νοοτροπία, ἂν κρίνουμε ἀπ' τὸ σχεδίασμα τῆς ἐπιστολῆς του ποὺ θὰ ἀναφέρουμε παρακάτω, ἀλλὰ κι ἀπ' αὐτὸ τὸ γράμμα τοῦ Huschke: «Χάρηκα μ' ὅλη μου τὴν καρδιὰ ὅταν ὁ Müller μοῦ εἶπε ὅτι ξεχωρίζατε πολὺ χτυπητὰ ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες σας ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ, μὲ τὴ γερμανικὴ σας ψυχοσύνθεση καὶ τὴ γερμανική σας ἁπλότητα» Ὁ Huschke τοῦ θυμίζει διακριτικὰ καὶ τὸν ξεχωριστὸ φιλελληνισμὸ τῶν Γερμανῶν: «Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ βρήκατε κι ἐκεῖ πολιτικὴ συμπαράσταση στὴ μοίρα τῆς πατρίδος σας. Δύσκολα ὡστόσο νὰ εἶναι πιὸ θερμὴ καὶ πιὸ ἔμπρακτη. Ἂν τουλάχιστον ἡ Γαλλία δὲν κλείσει τὰ λιμάνια της στοὺς Ἕλληνες ταξιδιῶτες ἐλπίζω ἀκόμη μερικοὶ συμπατριῶτες σας νὰ σπεύσουν στὸν τόπο ποὺ οἱ ἀθῶοι καλοῦν γιὰ προστασία καὶ συμπαράσταση ἐνάντια στὴν τυραννία.» Τώρα ὁ Huschke διαβλέπει πὼς ἡ θέση τοῦ Ἀσωπίου εἶναι πιὰ στὴν πατρίδα του καὶ τὸν προτρέπει νὰ ἐπιστρέψει: «Σᾶς συμβουλεύω, μόλις σᾶς τὸ ἐπιτρέψει ἡ μοίρα, νὰ γυρίσετε ὁπωσδήποτε στὴν πατρίδα σας καὶ νὰ δημιουργήσετε ἕνα ἐνεργὸ κύκλο γιὰ δράση».

21. Ἀκολουθοῦν δυὸ δυσανάγνωστες λέξεις.

Ἄλλος ἕνας καθηγητὴς τοῦ Ἀσωπίου, ὁ διαπρεπὴς φιλόλογος F. A. Wolf (1759-1824), εἶχε φιλικὲς σχέσεις μαζί του καὶ ἤξερε τὰ σχέδιά του. Σὲ γράμμα ποὺ τοῦ ἔστειλε στὶς 30 Ἰουνίου 1822 διακρίνουμε τὸν ἐγκάρδιο τόνο καὶ τὴν ἐκτίμηση τοῦ δασκάλου πρὸς τὸ μαθητή[22]. Ὁ Ἀσώπιος συνήθιζε νὰ ἐπισκέπτεται συχνὰ τὸν Wolf ἀλλὰ τὸν τελευταῖο καιρό, ἐπειδὴ ἄργησε νὰ φανεῖ, ὁ Wolf ἀναγκάστηκε νὰ τοῦ γράψει: «Ἐπειδὴ τοὺς τελευταίους μῆνες ποὺ βρίσκομαι στὴν ἐξοχὴ μὲ ἐπισκέφτηκες τόσο σπάνια, εἴτε γιατὶ φοβόσουν γιὰ τὴν ὑγεία μου εἴτε γιατὶ σ' ἐμπόδισε ἡ συνεχὴς παρακολούθηση [τῶν παραδόσεων] ἢ ἡ ζέστη, ἀπευθύνομαι ἐγὼ σὲ σένα πού, καθὼς ἀκούω, σύντομα θὰ φύγεις στὴν πατρίδα σου»[23]. Ἀσφαλῶς ὁ Wolf, ποὺ μὲ τὰ «Προλεγόμενα στὸν Ὅμηρο» (1795) ἔγινε ἡ ἀφορμὴ νὰ ξαναγεννηθεῖ στὰ νεώτερα χρόνια τὸ ὁμηρικὸ ζήτημα ἀλλὰ ποὺ ἦταν καὶ γενικὰ μιὰ ἀπὸ τὶς ἰθύνουσες μορφὲς στὰ κλασικὰ γράμματα σ' ὅλο τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, θὰ εἶχε ἐπίδραση στὴ σκέψη τοῦ Ἀσωπίου[24].

Στὸ ἴδιο γράμμα ὁ Wolf ἐκφράζει τὴν αἰσιοδοξία του γιὰ τὴν καλὴ ἔκβαση τῶν πραγμάτων στὴν Ἑλλάδα κι ἀκόμη ἐκδηλώνει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πρόθεση τοῦ Ἀσωπίου νὰ πάει στὴ Γαλλία. Τὸν ζηλεύει, γράφει, ποὺ θὰ πάει στὸ Παρίσι, προπαντὸς ποὺ θὰ συναντήσει ἐκεῖ τὸν Κοραῆ[25]. «Σὲ ζηλεύω ὄχι τόσο γιὰ τ' ἀξιοθαύμαστα σ' αὐτὴ τὴν πόλη ὅσο γιατὶ θὰ μπορέσεις νὰ δεῖς τὸν ἀξιοσέβαστο Κοραῆ ποὺ

22. Τὶς φιλικὲς σχέσεις τοῦ Wolf μὲ τὸν Ἀσώπιο δείχνει κι ἕνα σύντομο γράμμα τοῦ Wolf σὲ νέα ἑλληνικὴ γλώσσα ποὺ δημοσίευσε ὁ Σ. Κουγέας, «Δύο ἐνδιαφέροντα κείμενα», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τ. 6, 1955-56, σ. 154 ἑπ.

23. Τὸ γράμμα, σὲ λατινικὴ γλώσσα, περιλαμβάνεται στὴν τρίτομη συλλογὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Wolf, ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ Siegfried Reiter, *Friedrich August Wolf. Ein Leben in Briefen*, Στουτγάρδη 1935, τ. Β', σ. 290 ἑπ.

24. Ὁ Wolf εἶχε τὴ δύναμη νὰ μεταδίδει τὴν ἐπιστημονικὴ του σκέψη. Ἡ θεωρία του ἀσφαλῶς εἶχε ἀντίκτυπο στοὺ Ἕλληνες φιλολόγους τῆς ἐποχῆς του καὶ μεταγενέστερα, ὅπως εἶναι γνωστό.

25. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Ἀσώπιο βλ. Σ. Κουγέα, «Ὁ Κοραῆς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἀσωπίου», *Ἑλληνικὰ* τ. 6, 1933, σ. 55-77. Αὐτὸ τὸ γράμμα ποὺ τὸ ἔγραψε ὁ Wolf δυὸ χρόνια πρὶν πεθάνει δείχνει τὸ θαυμασμό του γιὰ τὸν Κοραῆ ποὺ ὅμως ποτέ του δὲν τὸν συνάντησε. Ὁ Κοραῆς ἐκτιμοῦσε πολὺ τὸν Wolf. Γιὰ τὴ βολισσία ἔκδοση τῆς Ἰλιάδας ποὺ ἔκαμε τὸ 1811 πῆρε τὸ κείμενο τῆς ἔκδοσης τοῦ Wolf. Οἱ σχέσεις τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Wolf δὲν ἔχουν ἐρευνηθεῖ ἀρκετά. Ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Wolf ἔχει ἀναδημοσιεύσει ὁ Φ. Ἡλιού, «Ἀνέκδοτα καὶ ξεχασμένα γράμματα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ», *Ἔρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθ. 1965, σσ. 81-139.

ἂν κι ὡς τώρα δὲν ἔχω δεῖ τὸ πρόσωπό του, συχνὰ ὡστόσο τριγυρίζει μπροστά μου».

Ὅπως ἀναφέραμε, δὲν ἔχουμε τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀσωπίου πρὸς τοὺς Γερμανοὺς δασκάλους του. Ἡ μόνη ἄμεση μαρτυρία εἶναι τὸ σχεδίασμα τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸ διάσημο φιλόλογο August Böckh[26]. Παρ' ὅλο ποὺ στὸ σχεδίασμα δὲν ἀναγράφεται οὔτε τόπος οὔτε ἡμερομηνία, εἶναι βέβαιο πὼς τὸ καθαρογραμμένο τὸ ἔλαβε ὁ δάσκαλός του ἀπὸ τὸ Παρίσι τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1822 ἀφοῦ ἔχουμε τὴν ἀπάντηση πρὸς τὸν Ἀσώπιο μὲ ἡμερομηνία 25 Δεκεμβρίου 1822[27]. Δυὸ ἔμμεσες μαρτυρίες εἶναι ἡ ἑπόμενη ἐπιστολὴ τοῦ Böckh μὲ ἡμερομηνία 9 Μαρτίου 1823 ὅπου εὐχαριστεῖ τὸν Ἀσώπιο γιὰ τὸ γράμμα ποὺ τοῦ ἔστειλε τὸν Ἰανουάριο, καὶ πολὺ ἀργότερα, τὸ 1827, ἡ μνεία τοῦ Ἀσωπίου σὲ γράμμα τοῦ Böckh πρὸς τὸν F. Welcker (1784-1868) ποὺ κι αὐτὸς ὑπῆρξε καθηγητής του: «Μοῦ ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Ἀσώπιος γιὰ τὶς καινούργιες ἐπιγραφὲς τοῦ Ἀθηναίου κυρίου Κυριάκου Πιττάκη... Θὰ προσπαθήσω αὐτὲς τὶς μέρες νὰ δῶ, τί μπορεῖ νὰ γίνει μέσω τοῦ Ἀσωπίου ἢ τοῦ κόμη Γκίλφορδ....»[28]. Ὁ Ἀσώπιος, καθὼς δείχνει αὐτὴ ἡ περικοπή, διατηροῦσε τὴ φιλία του μὲ τὸν Böckh κι ὅταν γύρισε στὴν Ἑλλάδα. Ἡ σχέση τους ἄρχισε τὴν ἄνοιξη τοῦ 1821 ὅταν ὁ Ἀσώπιος πῆγε στὸ Βερολίνο γιὰ νὰ συνεχίσει ἐκεῖ τὶς σπουδές του. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1822 ὁ Ἀσώπιος ἀποφασίζει νὰ πάει στὸ Παρίσι. Τότε ὁ Böckh τοῦ ἔδωσε συστατικὴ ἐπιστολή[29], γραμμένη λατινικὰ στὶς 6 Αὐγούστου 1822 στὸ Βερολίνο. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος βεβαιώνει πὼς ὁ Ἀσώπιος παρακολούθησε τὰ μαθήματά του ἐνάμιση χρόνο καὶ ἀναφέρει λεπτομερῶς τὴν ὕλη τῶν παραδόσεων. Ἡ ἐπίδοση τοῦ Ἀσωπίου ποὺ ἔλαβε μέρος καὶ στὶς φροντιστηριακὲς ἀσκήσεις ἦταν ἄριστη. Ὡστόσο ὁ Böckh δὲν παραλείπει νὰ τονίσει πὼς καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν πανεπιστημιακὸ χῶρο εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσει προσωπικὰ τὸν Ἕλληνα μαθητή του. Σὲ συχνές, ἰδιωτικὲς συνομιλίες, διαπίστωσε τὴ μεγάλη του μόρφωση ἀλλὰ καὶ τὸ ἦθος

26. Ἕνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπ' αὐτὸ τὸ σχεδίασμα παραθέτει ὁ Κουγέας, *ὅ.π.*, σ. 68. Τὸ πρόχειρο τῆς ἐπιστολῆς εἶναι δυὸ μεγάλα φύλλα πυκνογραμμένα κι ἀπὸ τὶς δυὸ μεριές. Τό μελάνι ἔχει διαπεράσει τὶς σελίδες καὶ τὸ κείμενο εἶναι δυσανάγνωστο. Ὡστόσο τὰ γερμανικὰ τοῦ Ἀσωπίου εἶναι ἄψογα.

27. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Böckh ἀνταποκρίνεται ἀκόμη καὶ στὶς λεπτομέρειες στὸ σχεδίασμα τοῦ Ἀσωπίου.

28. Βλ. Max Hoffmann, *August Böckh Lebensbeschreibung und Auswahl aus seinem Wissenschaftlichen Briefwechsel*, Λειψία 1901, σ. 173.

29. Τὸ κύρος τοῦ Böckh ποὺ ἦταν διάσημος σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς θὰ διευκόλυνε τὸν Ἀσώπιο στὸ Παρίσι.

καὶ τὴ χάρη του. Γιὰ ὅλα αὐτὰ πιστεύει πὼς ὁ Ἀσώπιος θὰ εἶναι χρήσιμος καὶ γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ γιὰ τὰ γράμματα.

Τὸ σχεδίασμα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσωπίου δείχνει ἔντονα τὴ γερμανικὴ ἐπιρροὴ στὸν τρόπο τῆς σκέψης του καὶ τὶς προτιμήσεις του, πράγμα ποὺ κι ὁ ἴδιος παραδέχεται ἀπροκάλυπτα. Ὁμολογεῖ πὼς δὲν τοῦ ἀρέσει ὁ τρόπος ποὺ καλλιεργοῦν τὰ κλασικὰ γράμματα στὸ Παρίσι, ἀλλὰ καὶ τὸ Λονδίνο δὲν τὸ ἐγκρίνει γιὰ τοὺς Ἕλληνες ποὺ θέλουν νὰ σπουδάσουν φιλολογία. Ἔτσι, γράφει στὸν Böckh, πὼς πῆρε τὸ θάρρος νὰ τοῦ στείλει στὴ Γερμανία ἕνα νεαρὸ συμπατριώτη του γιὰ νὰ σπουδάσει ἐκεῖ. Αὐτὸς ὁ Ἕλληνας «ἤθελε νὰ σπουδάσει φιλολογία στὸ Λονδίνο. Ὅταν ὅμως τοῦ περίγραψα τὴν κατάσταση τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν στὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γερμανία, ὅσο πιὸ καλὰ μποροῦσα, ἄρχισε ν' ἀλλάζει γνώμη καὶ νὰ προτιμάει τὴ Γερμανία μας ἀπὸ τὴ Μεγάλη Βρεττανία, ποὺ κατὰ τ' ἄλλα εἶναι πλούσια. Τότε τοῦ ἔδωσα κι ἐγὼ ἕνα συστατικὸ γραμματάκι». Παρακάτω περιγράφει τὶς παραδόσεις ποὺ παρακολουθοῦσε καὶ συμπεραίνει πώς, παρ' ὅλο ποὺ κι ἐκεῖ διδάσκουν ὡραῖα πράγματα κ' ὑπάρχουν πολλὰ μέσα γιὰ νὰ μορφωθεῖς, αὐτὸς προτιμάει τὴ γερμανικὴ μέθοδο. Στὸ Παρίσι δὲ διδάσκουν πολὺ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, «οἱ πιὸ πολλοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ γαλλικὴ λογοτεχνία... μόνον ὁ Boissonade διδάσκει δυὸ φορὲς τὴν ἑβδομάδα Λυκοῦργο».

Ἕνα μεγάλο μέρος σ' αὐτὸ τὸ σχεδίασμα παίρνουν οἱ πληροφορίες γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ἐπιγραφὲς ποὺ ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸν καιρὸ συγκέντρωνε κι ἑτοίμαζε ὁ Böckh γιὰ νὰ τὶς παρουσιάσει ἀργότερα στὴ μνημειώδη συλλογὴ του. Οἱ ἔμπιστοι μαθητές του τὸν βοηθοῦσαν. Κι ὁ Ἀσώπιος ἀνῆκε σ' αὐτούς: «Ἐνῶ μοίραζα στὸ Λονδίνο τὴν ἀγγελία σας γιὰ τὸ 'Θησαυρὸ τῶν Ἐπιγραφῶν', παρακάλεσα τὸ φίλο μου τὸ Σχινᾶ ν'ἀντιγράψει τὶς ἐπιγραφές, στὸ σπίτι τοῦ κόμη Γκίλφορδ, καὶ νὰ σᾶς τὶς στείλει». Ὁ Ἀσώπιος τελειώνει τὸ γράμμα του γράφοντας χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν πατρίδα του: «Τὰ πράγματα στὴν Ἑλλάδα φαίνεται πὼς δὲν πηγαίνουν ἄσχημα... Οἱ Ἄγγλοι ὑπόσχονται τὴ συνηθισμένη τους βοήθεια ἀλλὰ μὲ ὅρους, ὅπως ὁ διάβολος στὸν Ἰησοῦ Χριστό...».

Ὁ Böckh τοῦ ἀπαντάει πολὺ γρήγορα σ' αὐτὸ τὸ γράμμα. Ὁ τόνος του εἶναι ἐγκάρδιος κι ὁ τρόπος ποὺ τοῦ ἐκθέτει τὰ ἐπιστημονικὰ θέματα ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν δείχνει πὼς ὁ Ἀσώπιος εἶχε κερδίσει τὴν ἰσοτιμία, τὴ φιλία καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ δασκάλου του. Ἀκόμη φανερώνει τὸ μεγάλο

ἐνδιαφέρον τοῦ Böckh γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς ἐλπίδες του γιὰ τὴν ἀναγέννησή της[30].

Τὸ γράμμα σας, ἀγαπητὲ Ἀσώπιε, ποὺ τὸ ἔλαβα τὴν περασμένη ἑβδομάδα, μοῦ ἔδωσε πολλὴ χαρά, γιατὶ ἐνδιαφέρομαι καὶ γιὰ σᾶς προσωπικὰ καὶ γιὰ τὴν πατρίδα σας[31]. Μὲ τὴν πατρίδα σας μοῦ φαίνεται πὼς τὰ πράγματα πηγαίνουν ἀρκετὰ καλὰ τώρα. Ἡ νέα πυρπόληση τῆς ναυαρχίδας τοῦ Καπουδὰν Πασᾶ εἶναι πραγματικὰ ἀξιοθαύμαστη καὶ μὲ τὸ ρυθμὸ ποὺ μεγαλώνουν οἱ ἐπιτυχίες θὰ γίνει καὶ ἡ διάθεση τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων πιὸ εὐνοϊκή. Ἡ ἀποτυχία νὰ ὑποδουλώσουν τὸ Μωριὰ εἶναι ἀρκετὴ ἀπόδειξη ὅτι ἡ ἑλληνικὴ δύναμη ἀσφαλῶς ἔχει σταθεροποιηθεῖ πιά, πιὸ πολὺ ἀπ' ὅτι νομίζαμε, καὶ ὁρισμένα σημάδια μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε πὼς οἱ Εὐρωπαϊκὲς Αὐλὲς θὰ υἱοθετήσουν μιὰν ἄλλη πολιτική. Μπορεῖ ἡ Ἑλλάδα νὰ εἶναι ἐλεύθερη σὲ πέντε χρόνια, καὶ οἱ ἀγροί της νὰ ἔχουν λιπανθεῖ μὲ τὴν ὡραιότερη παιδεία, πράγμα ποὺ σπάνια συμβαίνει ἀναίμακτα. Ἐλπίζω πιὸ πολὺ παρὰ ποτέ.

Ὁ Σκωτσέζος ἀνατολιστὴς ποὺ μοῦ γράφετε ἦρθε ἐδῶ ὅταν ἔλειπα ταξίδι. Κι ὁ συμπατριώτης σας ἀπὸ τὴ Σμύρνη ποὺ μοῦ γράψατε γι αὐτόν, οὔτε ἦρθε ἐδῶ οὔτε μοῦ ἔστειλε τίποτε ἐπιγραφές. Ἐὰν ἔχετε τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ ἐπιδώσετε μιὰ ἐπιστολή, σᾶς παρακαλῶ νὰ τοῦ ἐπαναλάβετε τὴν παράκληση νὰ μοῦ στείλει ἀντίγραφα ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές. Ὅταν θὰ γυρίσει ὁ κόμης Γκίλφορδ ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου καὶ φέρει ἀπὸ κεῖ τίποτε καινούργιο, πράγμα ποὺ εἶναι δυνατό, θὰ σᾶς ἦταν βέβαια εὔκολο νὰ τὸν παρακαλέσετε ἐκ μέρους μου νὰ μοῦ στείλει ἀντίγραφα. Τώρα λογαριάζω, τὸ ἐρχόμενο καλοκαίρι, νὰ ἔχω προχωρήσει τόσο τὴ συλλογὴ τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ νὰ μπορέσω ν' ἀρχίσω τὸ τύπωμα, καὶ τότε θὰ κοιτάζω νὰ στείλω ἐγκαίρως ἕνα ἀντίτυπο στὴν Ἑλλάδα, τουλάχιστον στὴν Κέρκυρα, ὅπου ὑπάρχει ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ἔστω κατ' ὄνομα, ἂν λειτουργεῖ ἢ ὄχι δὲν τὸ ξέρω. Περίμενα νὰ σᾶς ξανασυναντήσω στὴ Χαϊδελβέργη. Στὸ ταξίδι πέρασα τὴν πρώτη νύχτα σ' ἕνα μικρὸ μέρος τῆς Ἔσσης, μετὰ τὸ Eisenach, στὸ Schlüchtern. Ἐκεῖ, στὸ βιβλίο τῶν ξένων, διάβασα ὅτι λίγο πρὶν βρισκόσασταν ἐκεῖ, κι ὅλο πιὸ πολὺ εἶχα τὴν ἐλπίδα νὰ σᾶς ξανασυναντήσω ἀργότερα. Ὅμως ἀντὶ γιὰ σᾶς βρῆκα ἕνα πολὺ ἱκανὸ Ἕλληνα, τὸ Βλαστὸ[32] ἀπὸ τὴ Χίο, ποὺ ἐρχόταν συχνὰ στὸν ἀδερφό μου, ποὺ εἶναι ἐκεῖ γιατρός.

30. Τὸ γράμμα δημοσιεύεται ἐδῶ σὲ μετάφραση. Τὸ πρωτότυπο στὸ Παράρτημα, πιὸ κάτω, σ. 177 κέ.

31. Τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πίστη του στοὺς Ἕλληνες τὰ ἐκφράζει ὁ Böckh καὶ σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Thiersch, στὶς 10 Ἀπριλίου 1821· βλ. Max Hoffmann, *ὅ.π.*, σ. 248: «...Φαίνεται πὼς ἦρθε ὁ καιρὸς ποὺ οἱ Ἕλληνες θ' ἀντρειωθοῦν. Ἂν εἶχαν καὶ ἐξωτερικὴ ὑποστήριξη, ποὺ ὅμως δύσκολα θὰ τὴν ἔχουν, ἀσφαλῶς θὰ μποροῦσαν τώρα ν' ἀποτινάξουν τὸ ζυγό. Οἱ Ἕλληνες ποὺ σπουδάζουν ἐδῶ ἔχουν μεγάλο ἐνθουσιασμὸ καὶ φεύγουν γιὰ τὸν πατριωτικὸ στρατό τους». Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα γράφει ὁ K. O. Müller στὸν Böckh δυὸ μέρες ἀργότερα, στὶς 12 Ἀπριλίου· βλ. *Briefwechsel zwischen August Böckh und Karl Otfried Müller*, Λειψία 1883, σ. 69.

32. Δὲν ξέρουμε ἀκριβῶς γιὰ ποιὸν Βλαστὸ πρόκειται. Πάντως ἐκείνη ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ σπούδαζε Νομικὰ στὴ Χαϊδελβέργη ὁ Πέτρος Βλαστὸς ἀπὸ τὴ Χίο, ὅπως

Σᾶς εὔχομαι νὰ ἔχει καλυτερεύσει λίγο ἡ ὑγεία σας. Ὅταν θὰ ξαναπᾶτε στὸ κλίμα τῆς πατρίδας σας θὰ γίνετε πάλι ἀσφαλῶς τελείως καλά. Εἶμαι περίεργος νὰ μάθω τὴ γνώμη σας γιὰ τὴ γαλλικὴ λογιοσύνη, ἀφοῦ πρῶτα μάθετε κι ἐσεῖς τίποτε σχετικό[33]. Δὲν τοὺς καταφρονῶ τοὺς Γάλλους, ξέρουν νὰ τὰ καλλωπίζουν ὅλα. Ὡστόσο ὅ,τι ξαναδιάβασα, τὶς πιὸ πολλὲς φορές, ἀσφαλῶς δὲν ἔχει βάθος, κι οὔτε ἔχουν μιὰ ζωντανὴ θεώρηση τῆς ἀρχαιότητας[34]. Νὰ ἐπισκεφθεῖτε βέβαια ξανὰ τὸν Hase[35]. Μοῦ ὑποσχέθηκε πολὺ φιλικὰ ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ σᾶς βοηθήσει μὲ κάθε τρόπο καὶ πάντα μάθαινα ὅτι βοηθάει πολὺ τοὺς ξένους. Στὴ Γερμανία δὲν ἔχουν ἐκδοθεῖ πολλὰ πράγματα ποὺ θὰ μποροῦσα νὰ σᾶς τὰ συστήσω, ὅσο μπορῶ νὰ θυμηθῶ τώρα. Ἕνα καλὸ βιβλίο ἀλλὰ λίγο συμπιληματικό, γραμμένο ὄχι μὲ πολὺ πνεῦμα, εἶναι τοῦ Tittmann γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα, ποὺ πρέπει βέβαια νὰ τὸ δεῖτε. Μπορεῖ κιόλας νὰ τὸ εἴχατε δεῖ ἐδῶ. Ὁ Mannert ἔχει ἐκδώσει τὸ 8. μέρος τῆς Γεωγραφίας του ποὺ περιλαμβάνει τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Siebelis δημοσίευσε τὸν πρῶτο τόμο ἀπὸ τὴ μεγάλη ἔκδοση τοῦ Παυσανία. Μιὰ συλλογὴ μὲ πολὺ κόπο. Ὁ κακημένος ὁ Dissen[36] εἶναι πολὺ ἄρρωστος, καθὼς μαθαίνω. Ὑποφέρει ἀπὸ ἀρθριτικὰ καὶ ἀνησυχοῦν πολὺ γι αὐτόν. Ἔχει ἐξασθενήσει πάρα πολὺ καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀντέξει ἀπολύτως τίποτε.

Πρὶν φύγετε, μοῦ ὑποσχεθήκατε πολὺ φιλικὰ πὼς ἂν μπορούσατε νὰ μοῦ κάνετε κάποια χάρη στὸ Παρίσι θὰ τὸ κάνετε μὲ χαρά.

Ὁ Müller μοῦ τὰ φρόντισε σχεδὸν ὅλα ὅσα μποροῦσα νὰ περιμένω κι ὅ,τι περνοῦσε ἀπ' τὸ χέρι μου. Μόνον ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς τοῦ κόμη Choiseul-Gouffier μοῦ λείπουν ἀκόμη τέσσερεις, ἀπ' αὐτὲς ἐνδιαφέρομαι ἰδιαίτερα γιὰ τὴ μία. Στὸν κατάλογο αὐτῆς τῆς συλλογῆς τοῦ Dubois εἶναι οἱ ἀριθμοὶ 181, 183, 201, 234. Ἀπ' ὅ,τι μπορῶ νὰ διαπιστώσω τὶς ἐπιγραφὲς αὐτὲς τὶς ἀγόρασε ὁ κόμης Pourtalès. Πιὸ πολὺ ἐνδιαφέρομαι γιὰ τὸν ἀριθμὸ 181: «Deux fragments précieux inscription sur les revenus publics du peuple Athénien», ἕνα πόντο ὕψος κι ἕνα πόδι πλάτος. Ἂν μπορούσατε λοιπὸν νὰ μοῦ τὶς προμηθεύσετε θὰ σᾶς ἤμουν πολὺ ὑποχρεωμένος. Ἴσως θὰ μποροῦσε νὰ σᾶς συμβουλεύσει ὁ Hase, γι αὐτὸ σᾶς παρακαλῶ νὰ μιλήσετε μαζί του. Αὐτὸ κυρίως ποὺ θὰ ἤθελα τώρα εἶναι τὸ ἑξῆς: ὁ κόμης Clarac[37], συντηρητὴς τῶν ἀρχαιοτήτων στὸ Βασιλικὸ Μουσεῖο, ἔχει ἀντίγραφα ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ σᾶς ἀνέφερα καὶ ὑποσχέθηκε στὸ Müller νὰ μοῦ τὶς δώσει, ἂν τυχὸν δὲν

διαπιστώσαμε σὲ ἀνέκδοτο κατάλογο τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴ Χαϊδελβέργη (1820-1867), ποὺ βρήκαμε στὰ κατάλοιπα τοῦ Ἴωνος Κοντιάδη.

33. Ὁ Ἀσώπιος τοῦ εἶχε γράψει ἀρκετὰ γιὰ τοὺς Γάλλους, ὅπως δείχνει τὸ σχεδίασμα, ὅμως δὲν εἶχε ἀρχίσει νὰ παρακολουθεῖ συστηματικὰ τὶς παραδόσεις στὸ Πανεπιστήμιο.

34. Βλ. τὴ σημ. 6.

35. Πρόκειται γιὰ τὸν K.B. Hase (πβ. Ι. Καλλιτσουνάκις «Α. Κοραῆς καὶ K.B. Hase» *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 8, 1933, σσ. 49-69).

36. Ὁ L. Dissen, ποὺ τὸν ἀναφέρουν καὶ ὁ Böckh καὶ ὁ Huschke ἀνῆκε στὸ φιλικὸ κύκλο τοῦ Ἀσωπίου.

37. Ὁ κόμης Clarac ἀρνήθηκε νὰ δώσει τὶς ἐπιγραφές, ὅπως ἔγραψε ὁ Böckh πρὸς τὸν Müller στὶς 20 Φεβρουαρίου 1823: «Ὁ κόμης Clarac εἶπε στὸν Ἀσώπιο πὼς δὲν μπορεῖ νὰ δώσει τὶς ἐπιγραφές»· βλ. *Briefwechsel zwischen August Böckh und Karl Otfried Müller*, ὅ.π., σ. 125.

εἶναι τυπωμένες στὸν κατάλογο τοῦ Dubois. Σᾶς ἐσωκλείω λοιπὸν ἕνα γράμμα γιὰ τὸν κόμη Clarac καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ τοῦ τὸ ἐπιδώσετε αὐτοπροσώπως. Ὁ κύριος κόμης δὲ χρειάζεται νὰ λάβει τὸν κόπο νὰ μοῦ ἀπαντήσει. Ἂν εἶχε μόνο τὴν καλοσύνη, νὰ δώσει σὲ σᾶς τὰ ἀντίγραφα ἢ νὰ σᾶς ἐπιτρέψει νά τὶς ἀντιγράψετε ἀπὸ τὶς δικές του. Ὅπως σᾶς εἶπα πρόκειται μόνο γιὰ τὶς ἐπιγραφὲς πού ἔχει ὁ κόμης Pourtalès καὶ δὲν εἶναι μεγάλες. Δὲ θὰ σᾶς κάνει κόπο νὰ μοῦ τὶς ἀντιγράψετε. Πάντως, σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ ἀπαντήσετε πολὺ σύντομα γιὰ νὰ δῶ ἂν γίνεται τίποτε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἢ, ἂν πρέπει, νὰ βρῶ ἄλλο. Στέλνετε τὰ γράμματα χωρὶς γραμματόσημα μόνο μὲ τὴ διεύθυνσή μου, ἀλλὰ νὰ προσθέσετε: «Pour l'Academie Royale des Sciences à Berlin».

Ἔχετε γειά, καλέ μου Ἀσώπιε, καὶ γράψτε μου πάλι γρήγορα σᾶς παρακαλῶ.

Ἐγκάρδια δικός σας

Μπαῖκ

Βερολίνο 25 Δεκεμβρίου 1822

Ἀφοῦ εἶχα κλείσει τὸ γράμμα, μοῦ ἔρχεται ἕνας Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πού τὸν λένε κι αὐτὸν Σχινᾶ καὶ εἶναι συγγενὴς τοῦ δρ. Σχινᾶ. Μοιάζει πολὺ διαβασμένος. Ἐπειδὴ δὲν ξέρει γερμανικὰ μιλᾶμε ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ ἀνακατεμένα. Μὲ τ'ἀρχαῖα ἑλληνικὰ τὰ καταφέρνουμε κ' οἱ δυὸ ἐπειδὴ «πρὸς ταύτην τὴν χρῆσιν» χρησιμοποιῶ τὴ σύγχρονη προφορά, ὅσο μπορῶ νὰ τὰ καταφέρω αὐτὴ τὴ στιγμή.

Στὸ ἑπόμενο γράμμα τοῦ Böckh μὲ ἡμερομηνία 9 Μαρτίου 1823 τὸ κύριο θέμα εἶναι οἱ ἐπιγραφές, πού προσπαθοῦσε νὰ συγκεντρώσει γιὰ τὴ συλλογὴ πού ἑτοίμαζε. Σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια θὰ τὸν βοηθήσει καὶ ὁ Ἀσώπιος[38].

Δουλειὲς πού εἶχαν συσσωρευτεῖ, ἀγαπητὲ Ἀσώπιε, μοῦ ἐπιτρέπουν μόλις σήμερα ν' ἀπαντήσω λίγα λόγια στὸ φιλικό σας γράμμα ἀπὸ τὶς 22 Ἰανουαρίου. Ὡστόσο δὲ θέλω ν' ἀναβάλω ἄλλο τὴν ἀπάντηση γιατὶ τὴν ἔχω κιόλας ἀναβάλει πολύ. Πρῶτα σᾶς εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τοὺς κόπους σας μὲ τὸν εὐγενέστατο κόμη Clarac, πού ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σκέφτηκα ὅτι θὰ ἔκανε αὐτὸ πού ἔκανε, ἢ καλύτερα, ὅτι δὲν θὰ ἔκανε τίποτε. Βρῆκα ἕνα ἄλλο δρόμο, παρακάλεσα τὸν ὑπουργὸ Wilh. v. Humboldt νὰ μοῦ ἐξασφαλίσει τὶς ἐπιγραφὲς μέσω τοῦ ἀδερφοῦ του, τοῦ κυρίου Alexander v. Humboldt στὸ Παρίσι, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τὸ κύρος του θὰ μοῦ ἀνοίξει τὸ δρόμο εἴτε γιὰ τὰ ἀντίγραφα τοῦ Clarac εἴτε γιὰ τὶς πέτρες τοῦ κόμη Pourtalès. Ἂν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ καταφύγουμε στὶς ἴδιες τὶς πέτρες, τότε πρέπει νὰ κάνω χρήση τῆς καλοσύνης σας. Ἔστειλα δηλαδὴ στὸν ὑπουργὸ v. Humboldt τὴν περιγραφὴ ἀπὸ τὶς τέσσερεις ἐπιγραφὲς καὶ συνάμα τοῦ εἶπα ὅτι, ἂν χρειαστεῖ νὰ ἀντιγράψουμε ἀπὸ τὶς πέτρες, θὰ λάβετε ἐσεῖς τὸν κόπο νὰ τὸ κάμετε γιὰ χάρη μου. Ἔδωσα καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ σπιτιοῦ σας, γι αὐτὸ ὁ κύριος Alex. v. Humboldt θὰ στείλει νὰ σᾶς βρεῖ, ἂν σᾶς χρειαστεῖ. Ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ σᾶς εὐχαριστήσει νὰ

38. Τὸ γράμμα δημοσιεύεται ἐδῶ σὲ μετάφραση. Τὸ πρωτότυπο, στὸ Παράρτημα, σσ. 180 κέ.

γνωρίσετε αὐτὸν τὸν κοσμοξακουσμένο ἄντρα, ἂν δὲν σᾶς καλέσει αὐτός, ὕστερα ἀπὸ λίγο καιρό, ἴσως πᾶτε ἐσεῖς. Ἂν τυχὸν μοῦ ἀντιγράψετε ἐσεῖς τὶς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὶς πέτρες, τότε παρακαλῶ 1) νὰ ἀντιγράψετε τὰ στοιχεῖα τῆς γραφῆς ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ καθαρά, ὅπως εἶναι πάνω στὶς πέτρες, καθὼς καὶ τὴ στίξη. 2) Νὰ περιγράψετε ἀκριβῶς τὰ κενὰ καὶ γενικὰ νὰ τοποθετήσετε τὰ γράμματα τὸ ἕνα σὲ σχέση μὲ τὸ ἄλλο, ὅπως εἶναι στὶς πέτρες. 3) Τὸ σχῆμα τῆς πέτρας, τὰ κενὰ καὶ τὸ περίγραμμα ἀπὸ τὸ κομμάτι τῆς πέτρας ποὺ λείπει νὰ τὰ περιγράψετε πρόχειρα γιὰ νὰ μπορέσω νὰ κρίνω πῶς θὰ γίνουν οἱ συμπληρώσεις. Ὅ,τι ἄλλο μπορεῖτε νὰ μοῦ προσφέρετε, ὅπως λέτε στὸ γράμμα σας, θὰ τὸ δεχτῶ μ' εὐγνωμοσύνη. Ἀμφιβάλλω ἂν θὰ μπορέσω νὰ ἔχω τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ βρέθηκαν στὰ Ἀβρούζια ὄρη. Δὲν μπορῶ νὰ ξέρω ἀκριβῶς τόσο πολλὲς ποὺ εἶναι. Ἂν τὶς ἔχετε, σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ τὶς στείλετε. Τὰ «ταξίδια» τοῦ Riedesel τὰ ἔχω στὸν κατάλογό μου γιὰ νὰ κάνω περικοπές, δὲν μπόρεσα ἀκόμη νὰ τὰ ἀρχίσω. Γνωρίζετε τὸν Πετριτσόπουλο ἀπ' τὴ Λευκάδα, ποὺ μένει ἢ ἔμενε ἄλλοτε στὴ Φλωρεντία; Αὐτὸς πρέπει νὰ ἔχει ἐπιγραφές. Λυπᾶμαι ὅμως γιατὶ εἶναι κακὸς συμπατριώτης σας. Πρόσφατα, διάβασα πάλι τὴν Ἱστορία του γιὰ τὴ Λευκάδα κ' ὕστερα ἀπὸ πολλὲς ἔρευνες, ἀνακάλυψα ἐπιτέλους ὅτι εἶναι ἕνας ἀθεράπευτος καὶ ἀδιάντροπος πλαστογράφος. Ὅλη σχεδὸν ἡ Ἱστορία τῆς Λευκάδας εἶναι μιὰ ἀδιάντροπη, σκόπιμη ἐπινόηση. Ἀκόμη καὶ τὰ βιβλία ποὺ ἐπικαλεῖται εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος δικές του ψευδολογίες.

Δὲν εἶμαι κατατοπισμένος στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ Μεταρρύθμιση. Πάντως, ἕνα καλὸ βιβλίο εἶναι ἡ Ἱστορία τῆς Μεταρρύθμισης τοῦ Marheinecke 27,8οο [39] γιατὶ ἀντλεῖ ἀπ' τὶς πηγές, καὶ τὶς περισσότερες φορὲς περιέχει τὰ ἴδια τὰ λόγια ἐκείνων ποὺ ἔδρασαν στὴ Μεταρρύθμιση. Δὲ θὰ θέλατε βέβαια ν' ἀρχίσετε ἀγώνα μὲ τὸν ἑλληνικὸ κλῆρο;

Σᾶς ἐσωκλείω κάτι μικρό, δικό μου, ἀφοῦ δὲν ἔχω τίποτε μεγαλύτερο, ἕνα πρόλογο στὸν κατάλογο τῶν μαθημάτων μου. Εἶναι ἁπλῶς ἀντίγραφο ἀπ' τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, γιατὶ ὁ κατάλογος δὲν εἶναι ἀκόμη ἕτοιμος. Χαιρετίστε τὸν Hase, ἂν τὸν δεῖτε, καὶ γράψτε μου πάλι γρήγορα.

Μὲ ὅλη μου τὴν καρδιὰ
ὅπως πάντα δικὸς σας
Μπαΐκ

Βερολίνο 9 Μαρτίου 1823

Ὁ Ἀσώπιος διατήρησε πάντα τὶς φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς Γερμανοὺς δασκάλους καὶ φίλους του. Ὁ καθηγητής του Welcker στὸ ἡμερολόγιό του ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Ἑλλάδα, γράφει στὶς 23 Ἰανουαρίου 1842: «...Μὲ πῆγε στὸν κύριο Ἀσώπιο, τὸ μαθητή μου στὴ Γοτίγγη, ποὺ κάποτε μὲ ἐπισκέφτηκε καὶ στὴν Βόννη, ποὺ μιλάει ἀκόμη πολὺ καλὰ Γερμανικά»[40]. Ὡστόσο κ' ἡ ἐπιρροὴ τῶν Γερμανῶν φιλολόγων στὴ σκέψη του ἐξακολούθησε ἀκόμη κι ὅταν δίδασκε, καθηγητὴς πιὰ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν τὸ 1842. Ἔτσι τὸ χειμώνα τοῦ 1843 ποὺ

39. Ὁ ἀριθμὸς σημαίνει τὴν τιμὴ τοῦ βιβλίου.

40. Βλ. τὸ ἡμερολόγιο τοῦ F. Welcker, *Tagebuch einer griechischen Reise*, Βερολίνο 1865, σ. 17.

δίδασκε Πίνδαρο, χρησιμοποίησε γιὰ τὶς παραδόσεις του τὶς ἐργασίες τοῦ Thiersch καὶ τοῦ Böckh, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἕνας ἀνώνυμος ἀρθρογράφος σὲ γερμανικό, φιλολογικὸ περιοδικό, τὸ 1859[41]: «... Ὁ Κωνσταντίνος Ἀσώπιος μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κοραῆ... θεωρεῖται κι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἕλληνες ὁ κορυφαῖος ἀνάμεσα στοὺς σημερινοὺς Ἕλληνες φιλολόγους». Ὁ ἀρθρογράφος ἀφοῦ δώσει λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ τὶς σπουδές, τὰ δημοσιεύματα καὶ τὴν πανεπιστημιακὴ δράση τοῦ Ἀσωπίου, συνεχίζει: σὲ μιὰ «εἰσαγωγὴ στὶς παραδόσεις του γιὰ τὸν Πίνδαρο, τὸ χειμερινὸ ἑξάμηνο 1842-43... χρησιμοποίησε τὶς ἐργασίες τοῦ Thiersch καὶ τοῦ Böckh, συνάμα ὅμως ἀξιοποίησε καὶ τὶς ἀσυνήθιστα πλούσιες καὶ πολύπλευρες γνώσεις ποὺ ἔχει».

Οἱ ἐπιστολὲς ποὺ εἴδαμε μᾶς προσφέρουν χρήσιμο ὑλικό, ποὺ ἂν συμπληρωθεῖ μὲ μιὰ λεπτομερῆ ἔρευνα, πιθανὸν νὰ ἀναθεωρήσουμε τὴν ἄποψη πὼς ἡ ἑλληνικὴ παιδεία «ἄνθισε στὸ φῶς τῶν γαλλικῶν γραμμάτων».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

1. F. Bouterwek πρὸς Κ. Ἀσώπιο (27 Μαρτίου 1821)

An Herrn Asopius

Göttingen d. 27. März, 1821

Ehe Sie uns verlassen, werthgeschätzter Freund, muss ich Ihnen noch schriftlich und im Zusammenhange meine Gedanken über einen Gegestand mittheilen, über den wir uns so oft in freundschaftlichen Gesprächen unterhalten haben. Seitdem ich durch Sie die gegenwärtige Sprache Ihrer Nation einigermassen kennen gelernt habe; und seitdem ich selbst ein Zeuge des Eifers und des Fleisses geworden bin, durch welchen die bei uns studierenden jungen Griechen eben so vortheilhaft als durch ihr sittliches Betragen sich aus-

41. *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik*, Zweite Abtheilung, 5. Jahrgang, 1859, σ. 311. Στὸ ἴδιο ἄρθρο, μὲ τίτλο «Literarisches aus Griechenland», ὁ ἀνώνυμος ἀρθρογράφος δίνει μιὰ κριτικὴ περιγραφὴ τῶν κλασικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα, γράφει γιὰ τὸ βίο καὶ τὸ ἔργο ἀρκετῶν ἀκόμη λογίων, ὅπως τοῦ Θ. Μανούση, τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου καὶ τοῦ Στ. Κουμανούδη, καὶ κάνει μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση στὸ ποίημα τοῦ Κουμανούδη «Στράτις Καλοπίχειρος».

zeichnen; seit dieser Zeit zweifle ich nicht mehr, dass die schönen Hoffnungen des edelsten Theils Ihrer Nation in Erfüllung gehen werden. Aber welche Art von Geistesbildung dem wiederauflebenden Griechenland zu Theil wird, hängt nicht allein von dem Fleisse und Eifer Ihrer studierenden Jünglinge ab; es kommt dabei vieles noch auf die Wege an, denen sie folgen werden. Ich rechne darauf, dass Ihre Nation keine der gebildeten europäischen Nationen ausschliesslich sich zum Muster wählen wird. Sie müssen von Allen zu lernen suchen, was lernenswerth ist. Aber eben deswegen ist nicht gleichgültig, welche Kenntnisse die jungen Griechen bei dieser, oder jener Nation vorzüglich zu finden glauben. Von einer anderen Seite hängt mit den Fortschritten der Geistesbildung Ihrer Nation auch die Form zusammen, die Ihre Muttersprache erhalten wird. Was ich Ihnen, werthgeschätzter Freund, über Beides, über die wissenschaftlichen Studien und über die Vervollkommnung der Sprache der mir so lieb gewordenen Nachkommen der alten Hellenen zu sagen habe, ist nur die Stimme eines Freundes aus der Ferne. Die schon gebildeten Männer in Ihrem Vaterlande müssen besser, als ich, beurtheilen, woran ihnen am meisten gelegen ist. Aber auch ein Rath aus der Ferne ist zuweilen willkommen.

Ich glaube, die Wissenschaften in Beziehung auf Nationalbildung unter zwei Abtheilungen bringen zu müssen. In die erste Abtheilung stelle ich diejenigen Wissenschaften, die nur den Verstand beschäftigen und zugleich von mannigfaltigem Nutzen für das gemeine Leben sind, aber auf die moralische und aesthetische Bildung einer Nation einen mittelbaren Einfluss haben. Dahin gehören die mathematischen und physicalischen Wissenschaften. In die zweite Abtheilung stelle ich diejenigen, die das ganze geistige Leben des Menschen berühren, und deswegen auch, wenn sie richtig behandelt werden, unmittelbar in die herrschende Denkart und in die Sitten des ganzen Volks übergehen können. Daher gehört nicht nur die eigentliche Philosophie, die diesen Namen erst dann verdient, wenn sie bei logischen und metaphysischen Speculationen nicht stehen bleibt und besonders die allgemeinen Begriffe der Moral, des Naturrechts, der Politik, und eine vernünftige Religion aufklärt; auch die Aesthetik darf in dieser Classe der Wissenschaften unmittelbar neben die Philosophie gestellt oder als ein Theil der Philosophie angesehen werden. Einen ähnlichen Einfluss auf die Sitten erhält das Studium der Staats-und Welt-

Geschichte, wenn es nicht zur geistloser Gedächtnissache gemacht wird. Die Geschichte der schönen Kunst und Litteratur muss in derselben Beziehung an die Staats — und Welt — Geschichte sich anschliessen. Die philologischen Wissenschaften gehören ebenfalls hierher wegen der engen Verbindung, in welcher sie mit der Poetik und Rhetorik, also mit den aesthetischen Wissenschaften, stehen. Überdies ist die altgriechische und römische Philologie der Schlüssel zu Allem, was uns von den grossen Gesinnungen und Thaten der alten Griechen und Römer und von der classischen Bildung ihres Geschmacks in ihren Schriften übrig geblieben ist.

Wenn Sie mich fragen, nach welchem Lande von Europa Ihre wissbegierigen Jünglinge reisen sollen, so kann die Antwort nicht dieselbe seyn, je nachdem von dieser oder von jener Wissenschaft, der ein junger Mann sich besonders widmen will, die Rede ist. Nach England zu reisen würde ich der studierenden griechischen Jugend überhaupt nicht rathen weil die besondere Einrichtung der englischen Universitäten den Fremden zu viele Hindernisse in den Weg legt. Wer besonders Mathematik und Naturwissenschaften studieren will (zu den Naturwissenschaften zähle ich auch die Arzneiwissenschaft) der kann schon in Italien treffliche Lehrer und Institute finden; eben so, oder noch mehr in Frankreich. Auch in Deutschland werden, wie Sie wissen, die mathematischen und physicalischen Studien keineswegs vernachlässigt; aber der Eifer für diese Wissenschaften ist bei uns nicht so allgemein verbreitet, wie in Frankreich, obgleich wir unter unseren deutschen Gelehrten Physiker und Mathematiker vom ersten Range besitzten. Anders verhält es sich mit den philologischen, historischen, aesthetischen und philosophischen Wissenschaften. Diese werden jetzt nirgends in der Welt so gründlich gelehrt, als auf den deutschen Universitäten. Auch gelehrte Ausländer geben unseren Lehranstalten dieses Zeugnis. Wie vieles ein junger Philologe in Deutschland lernen kann, wissen Sie selbst, werthgeschätzter Freund. Wie oberflächlich die historischen Wissenschaften von den Franzosen gewöhnlich behandelt werden, ist ziemlich allgemein bekannt. Was die aesthetischen Studien betrifft, würde es mir wirklich Leid thun, wenn die jungen Griechen, anstatt sich vorzugsweise in dieser Hinsicht die Werke ihrer Vorfahren zum Muster zu nehmen, Nachahmer der Franzosen werden sollten; denn so fein auch der französische Geschmack in der schönen Kunst und Litteratur seyn mag, ist er doch sehr einseitig,

und hängt an einer Menge von Vorurtheilen, die nur der französischen Nationaleitelkeit schmeicheln. Dass die Poesie und Beredsamkeit bei den Griechen wieder aufblühe, ist unumgänglich notwendig, wenn sie den ihrer würdigen Platz unter den europäischen Nationen einnehmen wollen. Aber wenn sie den französischen Nationalgeschmack zu dem ihrigen machen wollen, wird ihre schöne Litteratur eben so wenig Kraft und Eigentümlichkeit erhalten, als die deutsche um die Mitte des vorigen Jahrhunderts, da auch unsere Dichter und eleganten Schriftsteller den französischen Geschmacksregeln als den einzig untrüglichen folgten. Ich behalte mir vor, Ihnen meine Gedanken über die Vervollkommnung der Poesie in der neuen Muttersprache der Griechen bei einer anderen Gelegenheit ausführlich mitzutheilen. Hier nur noch ein paar Worte über die Art von Philosophie, die ich Ihrem Vaterlande wünsche. Da die menschliche Vernunft so schwach ist, dass die philosophierenden Köpfe wahrscheinlich nie aufhören werden, über die wichtigsten Wahrheiten verschiedener Meinung zu seyn, so muss wenigstens, wo die Philosophie wieder einheimisch werden soll, wie bei den alten Griechen, kein System ausschliesslich, oder fast ausschliesslich, herrschen. Bei den Franzosen aber ist seit der Entstehung der in Frankreich so genannten Ideologie nicht nur eine einzige Art von Philosophie fast allgemein angenommen, sondern diese französische Philosophie von Condillac, Helvetius, D'Alembert, Diderot, und mehreren noch lebenden französischen Schriftstellern, ist, mit den alten griechischen Systemen verglichen, so seicht und oberflächlich, dass sie in Deutschland, besonders seit Kant, gar keine Anhänger mehr findet. Dafür haben wir in Deutschland vielleicht der streitenden Systeme zu viel; gerade so, wie im alten Griechenland; und einige der neuesten dieser Systeme gehören mehr einer schwärmenden Einbildungskraft an, als dem gesunden Verstande. Aber in diesem Streite der Meinungen stärkt und übt sich die freie Vernunft. Oberflächliche Lehren machen in Deutschland kein Glück. Besonders merkwürdig aber ist, dass fast alle Schulen der Philosophie in Deutschland die Religion in Schutz nehmen, während in Frankreich die Wörter Philosoph und Atheist beinahe gleichbedeutend sind.

Über die Vervollkommnung der gegenwärtigen Muttersprache Ihrer Nation, möchte ich Ihnen nun auch meine Meinung sagen. Aber im Ganzen wissen Sie schon, dass ich, übereinstimmend mit Ihnen, den Weg, den der ehrwürdige und um sein Vaterland unsterblich ver-

diente Coray gebahnt hat, für den einzig richtigen halte. Nur über die Beibehaltung mehrerer Wörter und grammatischen Formen der gegenwärtigen gemeinen Volkssprache Ihres Vaterlandes kann ich mit Ihnen nicht ganz derselben Meinung seyn. Ich behalte mir also vor, in einem anderen Briefe, wenn anders das Urtheil eines Ausländers in dieser Sache gelten kann, einen Theil der gemeinen neugriechischen Volkssprache für gewisse Gattungen des Styls und für das gewöhnliche Leben zu vertheidigen. Im Allgemeinen wiederhole ich hier den Wunsch, den Sie selbst in der Vorrede zu Ihren Μαθήματα so schön ausgesprochen haben. Die Bildung Ihrer lebendigen Muttersprache muss, in Verbindung mit den Studien der altgriechischen Schriftsteller, ein Hauptgeschäft der vorzüglichen Gelehrten Ihres Vaterlandes werden. Nur dadurch wird möglich, dass ein Theil der höheren Bildung der eigentlichen Gelehrten durch alle Stände sich verbreite, und in das Leben des Volks eindringe. Denn es ist nicht genug, dass Griechenland wieder Gelehrte besitze; ein griechisches Volk muss wieder entstehen, wenn auch verschieden von dem alten, doch, als gebildetes Volk, des gemeinschaftlichen, von ganz Europa verehrten Namens würdig.

Meine besten Wünsche werden Sie, werthgeschätzter Freund, begleiten, welchen Platz Ihnen auch das Schicksal anweisen mag, sich an Ihrem Vaterland verdient zu machen.

Bouterwek
Göttingen, d. 6. März 1822

2. F. Bouterwek πρὸς K. Ἀσώπιο (6 Μαρτίου 1822)

Mein langes Schweigen, hochgeschätzter Herr Asopius, muss Ihnen ein Rätzel gewesen sein. Aber wenn ich Ihnen sage, warum ich Ihren letzten Brief nicht früher beantwortet habe, werden Sie mich mehr bedauern, als anklagen. Die einzige Hoffnung, die ich hatte, durch Übersendung einer kleinen Summe Geldes zur Unterstützung den unglücklichen geflüchteten Griechen etwas beizutragen, da ich zu der Befreiung Ihres Vaterlandes auch nicht auf die entfernteste Art thätig seyn darf, diese schöne Hoffnung ist mir nun auch vereitelt. Die im ersten Enthusiasmus während des vorigen Sommers von mehreren unsrer Studierenden zusammengebrachte Summe war zur Ausrüstung deren bestimmt, die für die Freiheit Griechenlands streit-

en wollten. Als die Verhältnisse unsres Landes zu England solche Ausrüstungen schlechterdings verboten, hatten die meisten ihre Beiträge schon zurückgenommen, ehe ich es erfuhr. Als ich mich erkundigte, wie viel noch wohl beisammen sei, dass zur Unterstützung der geflüchteten in Triest verwandt werden könnte, war die übriggebliebene Summe so gering, dass es sich nicht der Mühe lohnte, sie so weit hin zu schicken. Einige meiner Herren Collegen waren zuvor zu Beitragen erbötig aber auch diese machten eine unbedeutende Summe, und ich allein bin nicht reich genug zu helfen, wie ich wünsche. Dieses Misslingen meines Plans machte mich so missvergnügt, dass ich scheute, die Feder zu ergreifen, um es Ihnen zu sagen.

Was ich noch für die gute Sache hoffe, und nicht hoffe, darf ich Ihnen in diesem Briefe nicht sagen. O, wäre doch, seufze ich noch immer, die schöne Flamme des Enthusiasmus nicht zu einer so unglücklich gewählten Stunde ausgebrochen! Wie mag es jetzt meinem lieben Liberios gehen, und dem Psyllas, dem Mavros, dem Glarakis und den übrigen der trefflichen jungen Männer, mit denen in ihrer Muttersprache reden zu können ich Ihnen lieber Herr Asopius, verdanke! Jetzt würde ich aber nur wenig Zusammenhängendes noch Neugriechisch sagen können, da ich nun seit beinahe schon einem Jahre aus der Übung gekommen bin.

Sorgen Sie, lieber Freund, nur auf alle Art für Ihre Gesundheit, und erhalten Sie sich für die bessere Zeit, die nicht ausbleiben wird, und die wir noch zusammen erleben wollen.

Ich grüsse Sie mit Freundschaft und Hochachtung.

Bouterwek

3. Συστακτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ A. Böckh γιὰ τὸν Ἀσώπιο (1822)

Vir ornatisssimus, Constantinus Asopius, Ioanninensis Graecus, unius et dimidii anni spatio, quo in universitate nostra litteraria studiis humanitatis operam dedit, lectiones meas de historia litterarum Greacarum, de Pindari, Olympiis et Pythiis, de Antiquitatibus Greacis, de Terentii Andria et Eunucho, de Taciti Annalibus, de oratione Demosthenis adversus Ctisiphontem, de Platonis Republica cum isagoge in Platonis scripta et philosophiam postremo de arte metrorum summa cum laude industriae atque assiduitatis

audivit, atque ultro in Seminarii philologici exercitationibus de variis rebus ad litteras antiquitatis pertinentibus disserenti mihi frequentem sese auditorem praebuit. Idem etiam in privata consuetudine non solum studiorum severitatem doctrinaeque insignem copiam, sed etiam morum, honestatem iucunditatemque ita mihi probavit, et eius familiaritatis delectatus sim insigniter. Quapropter eum et patriae et litteris haud mediocrem esse utilitatem allaturum confido eique bona omnia apprecor ex animi sententia.

Ser. Berolini in universitate Regia d. VI. m. Aug. a. MDCCCXXII

Augustus Böckh, Dr.
Eloq. et ant. litt. Prof. Publ. Ord.
Acad. Reg. Boruss. et Acad. Reg.
Bavar. Soc. ord. Seminarii philolog. Dir. Dec.

4. Ἐπιστολὴ τοῦ A. Böckh πρὸς K. Ἀσώπιο (25 Δεκ. 1822)

Ihr Brief, lieber Asopius, welchen ich vorige Woche erhalten habe, hat mich sehr erfreut, denn ich nehme an Ihnen sowohl Ihrer eigenen Persönlichkeit als wegen Ihres Vaterlandes den grössten Antheil. Mit dem letzteren scheint es nun recht gut zu gehen; die nochmalige Verbrennung des Admiralschiffes mit dem Capudan Pascha ist in der That bewunderungswürdig, und in dem Grade als die Erfolge wachsen, wird auch die Stimmung der Europäischen Mächte günstiger werden. Die verunglückte Unterwerfung von Morea beweist hinlänglich, dass die griechische Macht doch schon mehr Festigkeit hat als man glaubte; und gewisse Anzeigen lassen vermuthen, dass die Höfe von Europa eine andere Politik annehmen werden. Vielleicht ist Griechenland in fünf Jahren frei und der schönern Bildung desselben der Acker gedüngt, welches selten ohne Blut geschieht. Ich hoffe mehr als jemals.

Der schottische Orientalist, von welchem Sie mir schreiben, ist hier gewesen während ich auf der Reise war; auch Ihr Landsmann von Smyrna, von welchem Sie mir schreiben, ist weder hier angekommen noch hat er mir irgendetwas von Inschriften geschickt; sollten Sie Gelegenheit haben ihm einen Brief zuzustellen, so bitte ich Sie die Bitte zu wiederholen, dass er mir die Copien der Inschriften schicken möge. Wenn der Graf Guilford wieder von den Ionischen Inseln

zurückkommt, und, was doch möglich wäre, etwas Neues von dort mitbringt, so würde es Ihnen ja wohl leicht sein ihn für mich zu bitten, dass er mir Abschriften mittheilte. Ich gedenke jetzt, künftigen Sommer die Inschriftensammlung soweit gefördert zu haben, dass ich den Druck werde beginnen können; und ich werde suchen dann beizeiten ein Exemplar nach Griechenland wenigstens nach Corfu zu senden, wo ja die Ionische Akademie wenigstens dem Nahmen nach besteht; wie thätig oder nicht ist mir unbekannt. In Heidelberg hatte ich erwartet, Sie wieder zu treffen; auf der Reise habe ich einen kleinen Orte im Hessischen nehmlich in Schlüchtern die erste Nacht nach Eisenach zugebracht und daselbst in dem Fremdenbuche gefunden, dass Sie kurz zuvor dagewesen waren; um so mehr hoffte ich Sie später wieder zu treffen. Statt dessen habe ich doch in Heidelberg einen sehr wackern Griechen, Blastos von Chios, gefunden; dieser kam fleissig zu meinem Bruder, der dort Artz ist.

Ich wünsche Ihnen Glück dazu, dass sich Ihre Gesundheit etwas verbessert hat; wenn Sie einmal wieder in das heimische Klima kommen, werden Sie ja wohl wieder ganz gesund werden. Ich bin begierig Ihr Urtheil über die französische Gelehrsamkeit zu hören, wenn Sie erst selbst etwas davon gehört haben. Ich verachte die Franzosen nicht; sie wissen jede Sache gut aufzustutzen, aber was ich von neuren gelesen haben (sic) ist meist doch nicht sehr tief: auch haben sie keine lebendige Anschauung vom Altertum. Hasen besuchen Sie doch wieder: er hat mir sehr freundschaftlich versprochen Ihnen auf alle Weise zuvorzukommen, und ich habe immer gehört, dass er den Frenden sehr förderlich ist.

In Deutschland ist wenig erschienen, was ich Ihnen empfehlen könnte soviel ich mich jetzt eben erinnere. Ein gutes, aber etwas compilatorisches und mit nicht viel Geist geschriebenes Buch ist das von Tittmann über die griechischen Staatsverfassungen, welches Sie doch müssen kennen lernen; vielleicht haben Sie es hier noch gesehen. Mannert hat den 8. Theil seiner Geographie, herausgegeben, welcher Griechenland enthält. Von Siebelis ist der ertse Band der grösseren Ausgabe des Pausanias erschienen; eine fleissige Sammlung.

Der gute Dissen ist, wie ich höre, sehr krank: er leidet an Kopfgicht und man soll sehr um ihn besorgt sein. Er ist ungemein schwächlich und er kann gar nichts vertragen.

Sie haben mir vor Ihrer Abreise freundlich versprochen, wenn

Sie mir in Paris eine Gefälligkeit erzeigen könnten, würden Sie es mit Freuden thun. Müller hat mir beinahe alles besorgt, was ich erwarten konnte, und was in seiner Macht stand: nur von den Inschriften der Sammlung des Grafen Choiseul-Gouffier fehlen mir noch vier Stücke, unter welchen mir besonders an dem einen viel gelegen ist. In dem Katalog dieser Sammlung von Dubois sind sie N. 181, 183, 201, 234, und soviel ich herausbringen kann, hat diese Inschriften der Graf Pourtales gekauft. Am meisten ist mir um N. 181 gelegen: «Deux fragments precieux inscriprion sur les revenus publics du peuple Athénien», I Zohl hoch, I Fuss breit. Wenn Sie mir nun diese Sachen schaffen könnten, würden Sie mich sehr verbinden. Vielleicht könnte Hase Ihnen rathen, und ich bitte Sie deshalb mit ihm zu sprechen. Was ich jetzt zunächst möchte, wäre dieses, wenn nicht Hase etwas Besseres weiss. Der Graf Clarac, Conservateur des Antiquités du Musée Royal, besitzt Abschriften von den genannten Inschriften und hat Müllern versprochen, sie mir zu geben, wenn sie nicht gedruckt wären in dem Katalog von Dubois. Ich habe also einen Brief an den Grafen Clarac hier beigelegt und bitte Sie, mir diesen Brief persönlich zu übergeben. Der Herr Graf braucht sich nicht zu bemühen, mir zu antworten: Wenn er nur die Güte häte Ihnen die Copien zu geben, oder Ihnen zu erlauben sie von den seinigen abzucopieren. Es ist, wie gesagt, bloss von den Inschriften die Rede, welche der Graf Pourtales besitzt und diese sind nicht gross; es wird Ihnen wenig Mühe kosten sie für mich abzuschreiben. Auf jeden Fall bitte ich, antworten Sie mir recht bald damit ich sehe, ob dieser Weg angeht, oder ob ich einen andern einschlagen muss. Schicken Sie die Briefe unfrankiert, bloss unter meiner Adresse, aber mit dem Zusatz: «Pour l'Academie Royale des Sciences à Berlin.

Leben Sie recht wohl, bester Asopius, und schreiben Sie mir, ich bitte nochmals, recht bald.

Berlin d. 25 Dec. 1822 *Von Herzen der Ihrige*
Böckh

Nachdem ich den Brief schon geschlossen habe, kommt ein Grieche zu mir aus Constantinopel, der sich auch Schinas nennt, und ein Verwandter des Dr. Schinas ist. Er scheint sehr unterrichtet. Da er nicht Deutsch kann, plaudere ich mit ihm Griechisch und Französisch untermischt. Mit Altgriechischem werden wir ziemlich gut

zusammen fertig, indem ich mich der modernen Aussprache bediene, soweit ich es im Augenblick zwingen kann.

5. Ἐπιστολὴ τοῦ A. Böckh πρὸς K. Ἀσώπιο (2 Μαρτίου 1823)

Uberhäufte Geschäfte, lieber Asopius, erlauben mir heute nur wenige Worte auf ihren freundlichen Brief vom 22. Jan. zu antworten; doch will ich eben die Antwort nicht länger aufschieben, weil ich es schon zu lange gethan habe. Zuerst nehmen Sie meinen besten Dank für Ihre Bemühungen bei dem hochgeborenen Grafen von Clarac, von welchem ich gleich Anfangs dachte er würde das thun, was er gethan hat, oder vielmehr nichts thun. Ich habe nun einen andern Weg eingeschlagen, indem ich den Minister Wilh. v. Humboldt gebeten habe, mir durch seinen Bruder, Herrn Alexander v. Humboldt in Paris die Inschriften zu verschaffen, und zweifle nicht, dass das Ansehen des letzteren entweder Claracs Copien, oder den Zugang zu den Steinen des Grafen Pourtales eröffnen wird. Sollte es nun nöthig sein dass wir unsere Zuflucht zu den Steinen selbst nehmen, so muss ich wieder Ihre Güte in Anspruch nehmen. Ich habe nehmlich dem Minister von Humboldt die Bezeichnung der 4 Inschriften geschickt, und ihm zugleich gesagt, dass, wenn die Steine abgeschrieben werden müssten, Sie aus Gefälligkeit gegen mich, dieser Mühe sich unterziehen würden; ich habe zugleich Ihre Wohnung angegeben, und Herr Alex. v. Humboldt wird daher, wenn er Ihrer bedarf, zu Ihnen schicken. Da Ihnen vielleicht angenehmer sein wird, diesen weltberühmten Mann kennen zu lernen, so gehen Sie vielleicht selbst zu ihm, wenn er Sie in einiger Zeit nicht hat zu sich bitten lassen. Sollten Sie mir die Inschriften von den Steinen abschreiben, so bitte ich 1) die Schriftzüge so deutlich als möglich wiederzugeben, wie sie auf den Steinen sind, auch die Interpunktionen; 2) die Lücken genau zu bezeichnen, und überhaupt die Buchstaben im Verhältnis zueinander so zu stellen, wie auf dem Steine 3) die Form des Steines, die leeren Stellen und die Umrisse des Bruchs des Steines flüchtig zu bezeichnen, damit ich beurtheilen könne, wie die Ergänzungen gemacht werden können. Was Sie mir sonst nach Ihrem Briefe verschaffen können werde ich mit Dank annehmen. Ich zweifle, dass ich die in den Abruzzen gefundenen Inschriften haben werde. Genau kann ich dies, unter einer solchen Masse nicht wissen. Haben Sie diese, so bitte ich sie

mir zu schicken. Riedesels Reisen habe ich auf meinen Liste um sie zu excerpieren; ich habe daran noch nicht kommen können. Kennen Sie den Petrizzopulo aus Leukadien, der in Florenz lebt oder sonst lebte? dieser soll Inschrifteh haben; aber es thut mir Leid, er ist ein schlechter Landsmann von Ihnen. Ich habe neulich seine Geschichte von Leukadien noch einmal gelesen, und nach vielen Nachforschungen endlich entdeckt, dass er ein heilloser und schändlicher Falsarius ist; fast die ganze Geschichte von Leukadien ist eine schamlose absichtliche Erdichtung, und die Bücher, auf welche er sich beruft, sind grossentheils von ihm selbst erlogen.

In der Reformationsliteratur bin ich schlecht bewandert; ein gutes Buch ist aber die Geschichte der Reformation von Marheinecke, 27.8 denn sie ist aus den Quellen gezogen und enthält meist die eigenen Worte der Männer, welche in der Reformation gehandelt haben. Sie werden doch nicht mit der griechischen Geistlichkeit in Kampf gehen wollen?

Ich schliesse eine Kleinigkeit von mir bei, da ich nichts grösseres habe, eine Vorrede vom Lut. Catal. Es ist nur ein schlechter Probeabdruck da der Katalog noch nicht fertig ist. Grüssen Sie Hase, wenn Sie ihn sehen, und schreiben Sie mir bald wieder.

Berlin d. 9. März 1823

von ganzem Herzen wie immer
der Ihrige
Böckk

Ἑλένη Ι. Κοντιάδη